

عنوان: چکیده مقالات همایش ملی پژوهش در هنرهای ایرانی - اسلامی

ریس همایش: علی ثابت نیا

دبیر علمی همایش: دکتر محسن طبسی

دبیر اجرایی همایش: بهروز کریم پور

مسئول دبیرخانه همایش: مریم حسینی

طراح جلد و صفحه آرا: رضوان گرافیک موسسه آفرینش های هنری آستان قدس رضوی (مریم جعفری)

آدرس دبیرخانه: مشهد- خیابان کوهسنگی ۹- عدالت ۱۸- پلاک ۹/۱

موسسه آفرینش های هنری آستان قدس رضوی- واحد هنر پژوهی رضوان

تلفن: ۴-۸۴۴۵۱۴۲ / www.aqart.ir / honarparjouhi@gmail.com

کلیه حقوق این اثر متعلق به موسسه آفرینش های
هنری آستان قدس رضوی می باشد.

دبیر علمی همایش

دکتر محسن طبسی - استادیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

اعضای کمیته علمی همایش (به ترتیب حروف الفبا)

- دکتر یعقوب آژند - استاد - پردیس هنرهای زیبا - دانشگاه تهران
- دکتر حبیب الله آیت اللهی - دانشیار - دانشکده هنر - دانشگاه شاهد
- دکتر علیرضا باوندیان - استادیار - دانشکده هنر - دانشگاه فردوسی مشهد
- دکتر محمدرضا پورجعفر - استاد - دانشکده هنر و معماری - دانشگاه تربیت مدرس
- دکتر عباسعلی تفضلی - دانشیار - دانشکده الهیات - دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد
- دکتر علی اصغر شیرازی - استادیار - دانشکده هنر - دانشگاه شاهد
- دکتر مهرداد قیومی بیدهندی - استادیار - دانشکده معماری و شهرسازی - دانشگاه شهید بهشتی

سایر داوران مقالات:

- دکتر لادن اسدی - استادیار - دانشکده هنر و معماری - دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد
- دکتر شهربانو دلبری - استادیار - دانشکده الهیات - دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد
- دکتر حسن رضایی - استادیار - دانشکده هنر و معماری - دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد
- دکتر سید محمد خسرو صحاف - استادیار - دانشکده هنر و معماری - دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد
- مهدی صحراگرد - استادیار - دانشکده هنر و معماری - دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد
- دکتر سید حسین مجتبوی - استادیار - دانشکده الهیات - دانشگاه آزاد اسلامی واحد نیشابور
- دکتر محمد هادی مهدیزاده - استادیار - دانشکده هنر و معماری - دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

پشتیبانی کنندگان همایش

- بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی
- پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- دانشگاه بین‌المللی امام‌رضا(ع)

محورهای همایش

محورها:

- ماهیت پژوهش در هنرهای ایرانی - اسلامی
- شیوه‌ها و روش‌های پژوهش در هنرهای ایرانی - اسلامی
- ضرورت‌ها و اولویت‌های پژوهشی امروز در عرصه هنرهای ایرانی - اسلامی
- تفاوت‌های موجود میان پژوهش‌های هنری و پژوهش در سایر حوزه‌ها
- روش‌های علمی برای بررسی‌های کیفی در پژوهش‌های هنری
- آسیب‌شناسی پژوهش در هنرهای ایرانی - اسلامی
- راهکارهای کاربردی کردن پژوهش‌های انجام شده در هنرهای ایرانی - اسلامی
- بومی‌سازی روش‌های پژوهش در هنرهای ایرانی - اسلامی
- آسیب‌شناسی فعالیت‌ها و آثار پژوهشی در مراکز آموزش عالی در زمینه پژوهش‌های هنری
- نیازها و تاثیرات فعالیت‌های پژوهشی در خصوص جنبه‌های هنری اماکن مذهبی، بویژه حرم مطهر رضوی

بخش‌های همایش:

الف) بخش اصلی:

- آرایه مقاله در زمینه محورهای مشخص شده برای همایش
- برگزاری کارگاه‌های آموزشی و نشست‌های تخصصی

ب) بخش ویژه:

- آرایه آثار و مقالات پژوهشی با موضوع هنرهای بکار رفته در حرم مطهر رضوی

ج) بخش جنبی:

- بررسی پایان‌نامه‌های دانشجویی با موضوع هنرهای بکار رفته در حرم مطهر رضوی و حمایت از پایان‌نامه‌های منتخب

هوالجمیل

از آنجا که حرم مطهر رضوی موزه‌ای از بهترین هنرهای ایرانی اسلامی است و سالانه میلیون‌ها زائر به نیت زیارت مضجع رضوی به حرم مطهر هشتمین آفتاب آسمان ولایت شیعیان مشرف شده و در مجاورت این شاهکارهای هنری در معماری اسلامی قرار گرفته و همراه با روح، چشمان خود را از فضاهاى معنوی بوجود آمده در طی چند صد سال نوازش می‌دهند، یکی از وظایف موسسه آفرینش‌های هنری معرفی این هنرها است که حاصل ارادت هنرمندان مخلص و معتقد به ساحت قدسی حضرت می‌باشد.

همچنین با رشد و گسترش فضاهای زیارتی حرم مطهر پس از پیروزی انقلاب و استفاده از هنرهای اسلامی و در شکل‌گیری این فضای معنوی، ثبت تجربیات گذشتگان و تشریح نوع نگاه معماران و هنرمندان در خلق آثار مذکور بی‌شک کمک به حفظ هر چه بیشتر اصالت‌های هنری که منبعث از تفکر اسلامی شیعی است خواهد کرد. بنابراین مجموعه ناگزیر و مصر بر نهادینه کردن پژوهش در هنرهای بکار رفته در حرم مطهر در جهت تبیین اهداف فوق است.

آنچه در سال‌های اخیر در حوزه پژوهش هنرهای اسلامی رواج یافته بیشتر در راستای توصیف هنرها و توصیف فلسفی نقوش و رنگ‌ها و تلاش در جهت انعکاس معنویت موجود در بطن این هنرهاست. در کنار این نگاه آنچه موسسه آفرینش‌های هنری تلاش در نیل به آن دارد در درجه اول واکاوی علت بایی در حوزه پژوهش‌های هنری در حیطه هنرهای اسلامی است تا از این‌گذر به فضای متفاوت از روال معمول یعنی دستیابی به پژوهش‌های کاربردی و ارایه آن به هنرمندان جهت استفاده و ارتقاء سطح هنری در رشته‌های مختلف نماید.

از آنجا که بنیاد پژوهش‌های اسلامی مرکز تخصصی پژوهش در آستان قدس رضوی است موسسه آفرینش‌های سعی خواهد کرد با مدد از پتانسیل‌های موجود و استفاده

از توانمندی‌های همسوی دیگری همچون دانشگاه بین‌المللی امام رضا(ع)، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و دیگر سازمان‌های و نهادهای هنری موجود در کشور گامی در جهت اهداف فوق بردارد.

آنچه برای موسسه در برگزاری این همایش اهمیت دارد این است که همانند دیگر همایش‌هایی که متاسفانه گاه و بیگاه در گوشه و کنار کشور به صورت تشریفاتی برگزار می‌شود نبوده. لذا همکارانم در دبیرخانه همایش سعی کرده‌اند یکی از قوی‌ترین هیات علمی همایش‌های این گونه را فراهم آورند و با استفاده از تجربیات ایشان این مهم را به انجام رسانند. بدیهی است کمیت در این وادی به هیچ وجه مد نظر نیست بلکه کیفیت آثار رسیده مدنظر خواهد بود.

این همایش در سه بخش اصلی، ویژه و جانبی با هدف بسترسازی جهت ارایه دستاوردها، تجربیات و نتایج فعالیت‌های پژوهشی اساتید و پژوهشگران، بررسی وضعیت فعلی فعالیت‌های پژوهشی در زمینه هنرهای ایرانی-اسلامی، تحلیل و دستیابی به راهکارهای ممکن در خصوص رفع آسیب‌ها و کمبودهای موجود در زمینه پژوهش در هنرهای ایرانی-اسلامی و معرفی هنرهای اسلامی بکار رفته در حرم مطهر رضوی و بررسی ارزش‌های هنری آن برگزار می‌گردد.

لذا زحمات تمام نهادها، سازمان‌ها، اساتید، کارشناسان و افرادی که نام آنها در این کتاب ذکر شده است و در برگزاری این همایش همراه و همیار ما بوده اند ارج می‌نهیم.

علی ثابت نیا

رییس همایش

و مدیر عامل مؤسسه آفرینش‌های هنری

آذر ماه ۱۳۹۱

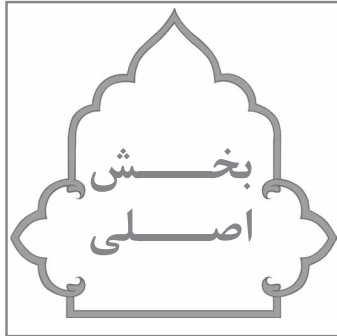

فهرست:

بخش اصلی:	
بیات، علی کاربرد شیوه تحلیل محتوای کیفی در بررسی تأثیرات هنر اسلامی بر سایر گونه های هنری	۱۲
خزایی، محمد سهم مستشرقین در حوزه پژوهش هنر ایران	۱۳
دوستی ثانی، مرتضی بررسی شیوه ها و روش های پژوهش در هنرهای اسلامی - ایرانی	۱۵
رسولی، آتوسا پدیدارشناسی به منزله روش پژوهش کیفی در پژوهش های هنری ایرانی - اسلامی	۱۶
رهبرنیا، زهرا راهکارهای کاربردی کردن پژوهش های انجام شده در هنر تذهیب	۱۷
شادلو، داود آسیب شناسی پژوهش در فرش ایران	۱۸
شادی، حامد جستاری در ماهیت پژوهش معنوی و مادی در هنرهای ایرانی - اسلامی با رویکرد به هنر معماری	۲۱
شمسینی غیاثوند، معصومه اهمیت پژوهش هنر ایرانی - اسلامی با تاکید در پژوهش مجموعه آرامگاهی امام رضا (ع)	۲۲
صحراگرد، مهدی تأملی بر روش تحقیق فرانسوا دروش بر قرآن های اولیه اسلامی	۲۳
طیلسی، محسن مدیریت متمرکز به پژوهش هنری، الزامات و محدودیت ها	۲۴
عابد دوست، حسین بررسی اصول مقاله نویسی و روش تحقیق در مقالات فصلنامه علمی - پژوهشی گلجام، شماره ۱۲	۲۵
علیزاده، سیامک «تقلید حقیقی» پیش درآمد پژوهشی برای حفظ و استمرار هنرهای اصیل اسلامی و ایرانی	۲۷
قیومی بیدهندی، مهرداد دامنه منابع مطالعات معماری اسلامی ایران	۲۸
کارآمد، محمد جواد شرایط تاثیرگذاری پژوهش های هنری بر تولید ملی	۲۹
مطهری، سیدمیرثم آسیب شناسی فعالیت ها و آثار پژوهشی در مراکز آموزش عالی در زمینه پژوهش های هنری؛	۳۱
باتمركز بر پایان نامه های دانشگاهی رشته تئاتر کشور با موضوع تئاتر دفاع مقدس	
وهایی، شیوا بررسی ضرورت پژوهش در حیطه هنر ایرانی - اسلامی و نگرش معاصر به آن	۳۳

بخش ویریه:

- ۳۶ پنجه باشی، الهه | مطالعه ضریح فولادی دوره قاجار
- ۳۷ جاجرمی، حمید | وحدت در کثرت در تزئینات معماری حرم امام رضا (ع)
- ۳۸ جلالی، میثم | کتیبه های سنگی موزه آستان قدس رضوی
- ۳۹ حسینی، مریم | بررسی نقوش و نمادهای سنتی در هنر اسلامی با نگاهی به قالی های وقف شده در موزه فرش حرم مطهر رضوی متعلق به قرن ۱۰ و ۱۱ هـ. ش
- ۴۱ خورشیدی، هادی | کاشی های تیموری در مجموعه حرم حضرت رضا (ع)
- ۴۲ سعادت فرد، سارا | بررسی نمادین نقوش گیاهی در نگارگری و کاشیکاری مکتب هرات (با مطالعه کاشیکاری مسجد گوهرشاد و نمونه هایی از نگارگری مکتب هرات)
- ۴۳ سهیلی فرد، مهدی | تعامل زیبایی شناسی و رفتار حرارتی در طراحی بازشوهای حرم مطهر رضوی مدل نمونه: گره هندسی هشت چهار لنگه
- ۴۴ شایسته فر، مهناز | اشعار و ادعیه در مدح امامان در دو حرم مطهر رضوی و حضرت معصومه قم در دوره قاجاریه
- ۴۵ شهیدانی، شهاب | ملاحظاتی چند در باب کتیبه و کتیبه شناسی اسلامی (از منظر معماری و خوشنویسی)
- ۴۶ صادقپور فیروزآباد، ابوالفضل | بررسی ویژگی های تزئینی قرآن های مترجم خطی سده ۵ تا ۶ هـ.ق موجود در موزه قرآن امام رضا (ع)
- ۴۷ عابد دوست، حسین | بررسی مفاهیم نمادین درخت، سیو و قندیل در محراب زرین فام آستان قدس رضوی با توجه به آیات قرآن کریم
- ۴۸ عرفانی شریفیان، مریم | پیشینه حرم
- ۴۹ فیضی، زهرا | ابعاد نمادین گنبد و ایوان مطلای حرم رضوی و شأن آن در ارتقاء و نهادینه سازی مفاهیم برجسته عرفان اسلامی
- ۵۰ فیضی، زهرا | شأن خط در اعتلای ساحت قدس معماری حرم رضوی
- ۵۱ قراگزلو، آرش | روایت هنری کاربرد سنگ در طراحی فضاهای معماری حرم
- ۵۳ قراگزلو، آرش | مدل مفهومی - هندسی طراحی فضای خلوت در حرم (مطالعه موردی: کُنج‌ها و گوشه‌ها)
- ۵۵ قندهاریون، مریم | فرم مناره و تزئینات آن در مسجد جامع گوهرشاد مشهد و مسجد جامع هرات
- ۵۶ کمندلو، حسین | بررسی سجاده محرابی - درختی موزه فرش آستان قدس رضوی (با نگاهی به سجاده های شاخص عصر صفویه)
- ۵۷ گلزار، شبنم | بارگاه امام رضا (ع) و هنرهای به کار رفته در آن
- ۵۸ معتقدی، کیانوش | شکوه « زرین فام » های ایلخانی در « محراب های » حرم مطهر رضوی
- ۶۰ میرزایی راسخ، زینا | گونه‌شناسی ساختاری - محتوایی هنر نوشتاری در فضای حرم مطهر امام رضا (ع)
- ۶۲ نژاد ابراهیمی، احد | بررسی جایگاه سقاخانه در حوزه هنرهای ایرانی - اسلامی
- ۶۳ نعمتی، بهزاد | نمای گنبد طلای حرم امام رضا (ع)
- ۶۴ وطن پرست، علی اکبر | نماد ستاره هشت پر در اقلیم هشتمین معصوم (ع)

کاربرد شیوه تحلیل محتوای کیفی در بررسی تأثیرات هنر اسلامی بر سایر گونه های هنری

علی بیات^۱

چکیده:

مقاله حاضر به بررسی کاربرد نوعی شیوه تحلیل محتوای کیفی، مبتنی بر نقطه نظرات سنت گرایانه از هنر اسلامی می‌پردازد، نحوه تأثیرگذاری هنر اسلامی بر سایر گونه های هنری، علی الخصوص هنرهای معاصر را مطرح کرده و در صدد ارائه شیوه ای روشمند و دربرگیرنده اصولی قابل تعمیم در بررسی نسبت هنر اسلامی با گونه هایی از هنر است که می‌تواند متأثر از هنر اسلامی باشد.

سهم مستشرقین در حوزه پژوهش هنر ایران

دکتر محمد خزایی^۱

چکیده:

با شکل‌گیری رشته تاریخ هنر به شکل مدرن در آلمان، از قرن نوزدهم میلادی مطالعه در زمینه هنرهای دیگر فرهنگ‌ها و تمدن‌های از جمله هنر و معماری ایران مورد توجه تعدادی از محققین غربی واقع گردید. آنها در اولین سال‌های قرن بیستم به صورت جدی به مطالعه هنر ایران و گردآوری آثار هنری می‌پرداختند. در همین رابطه اشخاصی تحت عنوان جهانگرد و عده‌ای هم به عنوان مأموران سیاسی وارد کشورهای اسلامی از جمله ایران می‌شوند. افرادی مثل فردریش سار از برلین و کاپیتان چارلز ژیلت از لیون فرانسه به عنوان سیاح به مطالعه و جمع‌آوری آثار هنری ایران و دیگر کشورهای اسلامی پرداختند. فردریش مارتین به عنوان یک دیپلمات متوسط سوئدی، از دیگر مستشرقانی است که به مطالعه و جمع‌آوری آثار مهم نقاشی ایرانی در اوایل سده بیستم پرداخته است. مارتین از مجموع آثار خود در سال ۱۹۱۲ میلادی کتابی به نام نقاشی و نقاشان ایرانی، عثمان و گورکانیان به چاپ رساند. ارنست هرزفیلد از دانشگاه برلین نیز از سال ۱۹۲۰ در ایران فعالیت گسترده‌ای را در حوزه هنر ایران شروع می‌کند. آندره‌گدار محقق فرانسوی هم از دیگر افرادی بود که بر روی هنر ایران مطالعاتی داشت و موزه ایران باستان را بنا نهاد. مجموعه چهار جلدی «آثار ایران» از جمله تحقیقات او می‌باشد. ارنست کونل نیز از دیگر محققین آلمانی بود که در آن ایام بر روی هنر ایران مطالعه کرد و آثار زیادی را تالیف کرده است. در طول دهه ۱۹۳۰ میلادی مطالعه و تحقیق بر روی هنر ایران به عنوان مرکز مهم هنر اسلامی به طور جدی مورد توجه واقع گردید. در همین زمان است که آرتور پوپ و همسرش فلیس اکرمین در این میان نقش مهمی را عهده‌دار می‌گردند. پوپ از همان ابتدا سفر به ایران، تحقیق و تهیه عکس از آثار هنر و معماری ایران را شروع می‌کند. آرتور پوپ مجموعه تحقیقات خود و گروه همراه را در شش جلد کتاب بزرگ منتشر کرد. ریچارد

۱. دانشیار هنر اسلامی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس

اتینگهاوزن نیز از دیگر محققین آلمانی بود که بر روی هنر ایران مطالعه کرد و آثار مکتوب زیادی را تألیف نمود. در حال حاضر افرادی مثل الگ گرابار از دانشگاه پرینستون آمریکا و رابرت هیلنبراند از دانشگاه ادینبرای بریتانیا از جمله محققین بنام در عرصه هنر اسلامی هستند. قابل ذکر است که در طور دو- سه دهه اخیر هم تعداد قابل ملاحظه‌های از ایرانیان مقیم خارج از کشور وارد این میدان شده‌اند و آثار قابل قبولی در عرصه هنر با محوریت ایران منتشر کرده‌اند. آنها با تاراج آثار هنری و انتقال آنها به کشورهای خود با عنوان ایجاد نمایشگاه‌های هنر ایران در شهرهای بزرگ، بخشی از موزه‌های خود را با این آثار هنری پر کرده و از این طریق با ایجاد مراکز مطالعاتی و تحقیقاتی به بهره‌وری هر چه بیشتر از آثار هنری ایران پرداختند.

سیر تحقیقاتی و آثار مکتوبی که توسط فرنگی‌ها در حوزه هنر ایران در اواخر قرن نوزدهم و قرن بیستم میلادی، موضوعی است که در این نشست به صورت مختصر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بررسی شیوه‌ها و روش‌های پژوهش در هنرهای اسلامی - ایرانی

مرتضی دوستی ثانی^۱

چکیده:

پژوهش در هنرهای اسلامی - ایرانی می‌تواند روابط و سازوکارهای هنری گذشته را مکشوف سازد، تا علاوه بر حفظ ارتباط با میراث دانش هنری بتوان برای تکامل هنرهای بومی و پاسخ به نیازهای معاصر چاره‌اندیشی کرد. رابطه میان مکاتب هنری گذشته و حال چنان است که می‌توان گفت هر مکتب هنری جدید بر اساس مکتب پیشین استوار شده است، و بنابراین جلوه‌های مختلف از نظرگاه‌های مختلف قابل تتبع است. با این حال، از آنجا که فرهنگ و هنر طی دو سده اخیر از هویت دینی، و به تبع آن از شأن کاربردی خود، فاصله گرفته است و سطوح مختلف آموزش متمایل به فونکسیونالیسم غربی است شیوه‌های پژوهش هنر نیز، هم‌چون دیگر حوزه‌های تحقیقی، بیش از آن که دارای ابداع نظری باشند دچار نیازمندی‌ها و حواجی متعارفی هستند که گاه حواشی و کاستی‌های متعدد دامنه آسیب‌شناسی را فراتر از روش‌های وادی پژوهش قرار می‌دهد! از این رو، مقاله که به شیوه‌های مرسوم و مکاتب اصلی پژوهش هنرهای اسلامی - ایرانی می‌پردازد از آن‌جا که جهت سنجش و اندازه‌گیری کیفیت اجرایی شیوه‌های پژوهشی، که هر یک به نوبه خود دارای تقسیم‌بندی‌های متعدد دیگری هستند، مدلی ارائه نمی‌دهد، نیم‌نگاهی نقادانه به کاستی‌های شیوه‌های موجود دارد.

کلیدواژه‌ها: پژوهش علمی، پژوهش تطبیقی، پژوهش روانشناختی و مردم‌شناسی، پژوهش جامعه‌شناسی، پژوهش تاریخی، پژوهش فلسفی

پدیدارشناسی به منزله روش پژوهش کیفی در پژوهش‌های هنری ایرانی - اسلامی

آتوسا رسولی^۱

چکیده:

روش تحقیق یکی از منابع مهم کسب دانش است که به روش‌های مختلفی از جمله روش‌های کمی و کیفی دسته بندی می‌شود. تحقیقات کیفی روش‌های متنوعی دارد که از روش‌های مرسوم آن در این مقاله تنها به روش تحقیق پدیدارشناسی و کاربرد آن در پژوهش‌های هنری پرداخته شده است. پدیدارشناسی که به عنوان یک دیدگاه فلسفی در قرن بیستم ظهور کرد، جهان را به شیوه ای متفاوت تصویر می‌کند و به تبع آن، نگاه خاصی به انسان دارد. روش پدیدارشناسی که یک روش توصیفی- قیاسی است از فلسفه پدیدارشناسی سرچشمه می‌گیرد. تلاش پدیدارشناسی برای یافتن وجوه اشتراک، تداوم، الگو و نظم زیربنایی و بازگشت به خود اشیاء می‌تواند پژوهش هنر را به سمت یافتن سرچشمه‌های معانی و فرهنگ‌های گوناگون سوق دهد. برای توضیح این موضوع در این مقاله نخست به تاریخچه فلسفه پدیدارشناسی و روش شناسی آن و سپس بررسی آن به عنوان روشی برای تحقیقات هنری ایرانی- اسلامی اشاره خواهد شد. بعد از آن کارایی پدیدارشناسی به عنوان یکی از روش‌های زیرمجموعه رویکرد کیفی در پژوهش‌های هنری ایرانی- اسلامی به بحث گذارده شده است و در انتها مشاهده می‌شود که پدیدارشناسی یکی از روش‌های کارآمد در تحقیقت هنرهای ایرانی- اسلامی می‌باشد.

کلمات کلیدی: پژوهش کیفی، هنر ایرانی- اسلامی، پدیدارشناسی، روش پژوهش

راهکارهای کاربردی کردن پژوهش‌های انجام شده در هنر «تذهیب»

زهره رهبرنیا^۱ / معصومه حبیبی افراختی^۲

چکیده:

از اهمیت و قداست هنر زیبا و ایرانی «تذهیب»، همین بس که پس از ورود به دوره اسلامی نیز همچون پیش از آن مورد التفات بوده و لذا قرن‌هاست که هنر سنتی- مذهبی «تذهیب» بر تارک کتاب‌های مذهبی و غیرمذهبی، قالی و فرش، دیوارها، مناره‌ها، کتیبه‌ها، ستون‌ها، سرستون‌ها، محراب‌ها، گنبد‌های مساجد و منسوجات سنتی گذشتگان و ... نقش بسته است. در عین حال پژوهش‌های بسیاری توسط افراد ایرانی و غیر ایرانی صورت گرفته که تعداد زیادی از این تحقیقات در گوشه دنج کتابخانه‌ها مانده و استفاده از آن تنها در حد جستجوهای دانشجویی می‌باشد.

این تحقیق کتابخانه‌ای و اسنادی، با هدف بررسی راه‌های کاربردی کردن پژوهش‌های مرتبط با این هنر اصیل، دست به انتخاب تعدادی از پژوهش‌های انجام شده در زمینه هنر «تذهیب» زده و با پیشنهاد راهکارهایی، درصد کاربردی کردن هر چه بیشتر نتایج تحقیقاتی مشابه آن‌ها است.

در نهایت به نظر می‌رسد بجاست که با به کارگیری روش‌های پیشنهاد شده، نقوش سنتی «تذهیب» با نگاهی جدید و متناسب با شرایط حیات جامعه امروز، تغییر کاربری داده و فراگیر شود. این میسر نمی‌شود مگر با روش‌هایی از قبیل آگاهی بخشی به مدیران و کارشناسان برای استفاده از آثار، نتایج تحقیقات، حمایت‌های مادی و معنوی از پژوهشگران «تذهیب»، که به موازات تدوین قوانین و مقررات تسهیل‌کننده و مشوق پژوهش انجام گیرد.

کلیدواژگان: کاربردی کردن، پژوهش، هنرهای سنتی، تذهیب، ایرانی

۱. دانشیار گروه پژوهش هنر- دانشکده هنر دانشگاه الزهرا «س»

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر - دانشکده هنر دانشگاه الزهرا «س»

آسیب‌شناسی پژوهش در فرش ایران

داود شادلو^۱

چکیده:

هنرهای سنتی ایران، کمتر به دست و اندیشه ایرانیان بررسی شده‌اند. از این روی، سخن گفتن درباره اصول ساختاری و ویژگی‌های محتوایی و زیبایی‌شناسانه این هنرها، ساده نیست و شاید بدون مراجعه به منابع بیگانه، شدنی هم نباشد. جدای از اصول، هنرهای سنتی در جزییات نیز با کمبود منابع پژوهشی موشکاف بومی روبرو هستند. بنابراین شاید بزرگترین دشواری پیش روی هنرهای سنتی ایران، کمبود نگره‌ها و پژوهش‌هایی‌ست که در آنها، رویکردهای اسلامی-ایرانی (به دور از نگاه رایجی که غربی‌ها به فرهنگ و هنر ایرانی-اسلامی دارند) برجسته باشد.

فرش ایران نیز به دست پژوهگران ایرانی، آن‌گونه که بایسته و شایسته است، بررسی نشده. پیشینه پژوهش در هنر-صنعت فرش، علیرغم حضور دیرپای‌اش در ایران، اندک است و نخستین پژوهشگران آن نیز، بازرگانان غربی هستند که طبیعتاً زاویه نگاه و نوع نگاه‌شان به فرش، با نگاه پژوهشگر ایرانی متفاوت است.

با گشایش مؤسسه قالی ایران در ۱۳۰۹ خورشیدی و شرکت سهامی فرش ایران در ۱۳۱۴، پژوهش‌های پراکنده‌ای در این زمینه به دست ایرانیان انجام می‌شود اما نخستین بار در ۲۲ بهمن ۱۳۵۶ بود با تأسیس موزه فرش ایران، واژه پژوهش به اساسنامه این نهاد وارد شد و موزه فرش، پژوهش را بزرگ‌ترین وظیفه خود دانست. با این حال موزه فرش نیز در عمل به رسالت اصلی خود که پژوهش باشد در سال‌های بعد توفیقی نیافت و تنها به انبار و دست آخر نمایشگاهی برای فرش‌های ایرانی بدل شد. در ادامه این جریان سال ۱۳۷۵ مرکز تحقیقات فرش تأسیس شد. این مرکز که در آغاز با نام «مؤسسه» و سپس با نام «مرکز» وابسته به جهاد کشاورزی فعالیت می‌کرد، از همان ابتدا با دشواری‌های بسیاری در راستای پژوهش‌های مرتبط با فرش روبه‌رو بود. دشواری‌هایی مانند، اخذ

۱. دانشجوی دکتری تاریخ تطبیقی تحلیلی هنر اسلامی

مجوزها و بودجه‌های تحقیقاتی و عدم بهره‌مندی از پژوهشگران مجرب. در همین زمان، رشته دانشگاهی فرش در مقطع کارشناسی دانشجو گرفت و قرار گرفتن فرش در مسیر علمی-پژوهشی را نوید داد. در سال ۱۳۸۱ مرکز ملی فرش ایران تأسیس شد و یگانه متولی فرش در کشور نام گرفت. پژوهش‌ها نیز در این مرکز و تحت سیاست‌گذاری معاونت پژوهش، جان تازه‌ای گرفتند. با این حال روند پژوهش فرش در کشور با توجه به ظرفیت‌های موجود به نقطه مطلوب نرسیده است. با نگاهی به کتاب‌ها، طرح‌های تحقیقاتی، مقالات و پایان‌نامه‌های منتشر شده درباره فرش، این کاستی بیشتر نمایان می‌شود.

بیشتر کتاب‌هایی که ایرانیان درباره فرش نوشته‌اند، یا دارای بار احساسی و شاعرانه است یا وصفی‌ست و سست بنیاد. در این میان، نوشته‌های موشکافانه و علمی بسیار اندک‌اند. این کتاب‌ها به جای آن‌که پژوهشی هوشمندانه و دقیق را شیوه کار خود قرار دهند، بیشتر جنبه آذینی و نفیس یافته‌اند و پر هستند از وصف‌های بیهوده که چیزی به بدنه دانش فرش ایران نمی‌افزایند.

این دست رویکردها، سبب شده است که چارچوبی سست، جایگزین شیوه‌های هدفمند و کارساز پژوهشی شود و این دشواری، درباره پژوهش در طرح و نقش فرش، بیش از دیگر زمینه‌ها نمود دارد. چنان که دربرخی از شاخه‌های فرش مانند رنگرزی و مرمت، کارهایی به مراتب علمی‌تر انجام شده است، اما در زمینه طرح و نقش، چند شیوه نادرست پژوهشی که ریشه در روش‌های تحقیق غربی در این هنر دارد، مدتهاست که معیار قرار گرفته و کم و بیش همه از آن تبعیت می‌کنند. بنابراین در بسیاری از شاخه‌های هنر-صنعت فرش، مانند درباره سبکشناسی فرش، جغرافیا و جامعه‌شناسی فرش، ریشه‌یابی نقوش ناشناخته‌تر، بررسی فرش‌های تاریخی، آسیب‌شناسی طراحی فرش، زیبایی‌شناسی فرش، اقتصاد و بازاریابی و غیره، نوشتار سودمندی که دارای ارزش دانشگاهی و علمی-پژوهشی باشد وجود ندارد.

به هر روی، پژوهش در فرش ایران نیازمند بررسی ژرف و موشکافانه است؛ باید سخت‌گیرانه از انتشار گفته‌های تکراری و گاه نادرست (یکی از بزرگترین آسیب‌هایی که بر مقاله‌ها، کتاب‌ها و... سایه افکنده، ارایه داده‌های نادرست و سرشار از ناسازه در این نوشته‌هاست)، جلوگیری کرد و پژوهشگر را واداشت گستره‌های ناپیموده و تازه را بکاود. به ویژه در

این باره باید دانشگاه‌ها پیش‌رو باشند و دانشجویان فرش را به سوی موضوع‌های گفته نشده و کمتر گفته شده رهنمون سازند. زیرا در این راه، کلانترین سرمایه‌ها، همین نسل دانشگاه امروزند که بی‌هیچ بزرگنمایی، دست کم در زمینه پژوهش، کارنامه درخشانی را تا کنون از خود نشان داده‌اند.

واژگان کلیدی: فرش، آموزش، هنرهای سنتی، آسیب‌شناسی

جستاری در ماهیت پژوهش معنوی و مادی در هنرهای ایرانی - اسلامی با رویکرد به هنر معماری

حامد شادی^۱ / رمضانعلی عبدالهی^۲

چکیده:

در هنر اسلامی هدف نهایی همان است که در دین اسلام به آن تأکید شده است یعنی شناخت و عبادت آفریدگار یکتای عالم. این هدف جان مایه اصلی دین است که انسان غریب را در این وادی غربت تا سر منزل مقصود خویش که همانا قربت الهی است، یاری کند. هنرمند نیز به پیروی از پیامبر(ص) برای حیرت بیشتر پای در این وادی گذاشته تا در دریای بیکران حقیقت مستغرق شود و به قدر ظرفیت خود حقیقت را در قالب اثر هنری به مخاطب ارایه دهد. اثر هنری هنرمند در دو بعد قابل بررسی است؛ ظاهر و باطن، ماده و معنا، صورت و سیرت، رمز و راز. ظاهر همان است که به چشم سر قابل رویت است و باطن آن که به چشم دل. اگر چه آثار هنری ایرانی - اسلامی در ظاهر با هم متفاوت هستند، اما در باطن همگی یکی هستند و جز توحید در خود ندارند. برای شناخت معنا در هنر ایرانی - اسلامی که مجموعه ای از آثار هنرمندان اسلامی نیز هست باید به رابطه بین هنرمند و سرچشمه اثر هنری و گوهر ناب این هنر پی برد تا بتوان راز نهفته در اثر را بازکاوی کرد. امید است با شناخت ماهیت اصلی هنر ایرانی - اسلامی به راهی برای آگاهی آیندگان از این هنر و رستگاری خود دست یابیم.

کلید واژه: دین اسلام، ویژگی‌های هنرهای ایرانی - اسلامی، هنرمند مسلمان، پژوهش معنوی و مادی

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری اسلامی دانشگاه امام رضا(ع)

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری اسلامی دانشگاه امام رضا(ع)

اهمیت پژوهش هنر ایرانی - اسلامی با تاکید در پژوهش مجموعه آرامگاهی امام رضا (ع)

معصومه شمسینی غیاثوند^۱

چکیده:

نقش و جایگاه پژوهش در تمامی زمینه‌ها و به ویژه در هنر ایرانی- اسلامی بر هیچ کس پوشیده نیست. هنر ایرانی- اسلامی با پیروزی سپاه اسلام در ایران شکل یافت. و در تمامی ادوار تاریخی بعد از فتح اسلام شاهد شکوفایی هنر در تمامی زمینه‌ها و به ویژه در معماری اسلامی و رشد و نمو تزیینات. معماری ایرانی- اسلامی در کاشی‌کاری، گچ‌کاری آئینه‌کاری با ساخت مساجد و ابنیه مذهبی بویژه، بناهای آرامگاهی می‌باشیم. با شهادت پیشوای هشتم شیعیان امام رضا(ع) و ساخت بنای آرامگاهی و توسعه این بنا در طول تاریخ، پژوهش در زمان‌های بعد در رابطه با نحوه ساخت و اجرای بنا، مصالح به کار رفته، بررسی تزیینات معماری و احادیث و آیات بکار رفته در بنای آرامگاهی مورد توجه پژوهشگران و محققان هنر ایرانی- اسلامی قرار گرفت. لذا این بنای آرامگاهی در طول تاریخ به دفعات مورد بررسی قرار گرفته است. با گسترش این بنای آرامگاهی و وسعت آن، امر پژوهش و تحقیق آنگونه که باید و شاید مورد توجه قرارنگرفته است. در این مقاله به اهمیت پژوهش در هنر ایرانی- اسلامی پرداخته و سپس به معرفی پژوهش در بنای آرامگاهی امام رضا(ع) می‌پردازیم.

کلید واژه: اهمیت پژوهش - هنر ایرانی اسلامی - مجموعه بنای آرامگاهی امام رضا(ع)

۱. فارغ التحصیل کارشناسی فرش، گرایش طراحی از دانشگاه هنر تهران

تأملی بر روش تحقیق فرانسوا دروش بر قرآن‌های اولیه اسلامی

مهدی صحراگرد^۱

چکیده:

فرانسوا دروش از محققان معاصر در زمینه نسخه‌های خطی اسلامی است. او در کتابی به نام سبک عباسی به بررسی دست‌نوشته‌های قرآنی قرون نخستین اسلامی پرداخته است. در این کتاب کوشیده است به شیوه‌های علمی و روشمند آثار متنوع قرن نخست تا قرن ششم هجری را بر اساس نوع خط و خصوصیات نسخه‌شناسانه گروه‌بندی کند تا در نهایت بتواند چگونگی تحول و تکامل خطوط اولیه اسلامی را ترسیم کند. از این رو با کنار نهادن تمام پیش فرض خود بر اساس روشی مشخص دست‌نوشته‌ها را طبقه‌بندی، شماره‌گذاری و نام‌گذاری کرده است. در این نوشتار روش تحقیق دروش در این کتاب مورد تامل قرار می‌گیرد و در نهایت نکات برجسته، مغفول مانده و اشکالات احتمالی کارش معرفی می‌گردد.

واژگان کلیدی: خوشنویسی اسلامی، مصحف‌نگاری، فرانسوا دروش، خط کوفی، سبک عباسی، سبک حجازی

۱. دانشجوی دکتری تاریخ تطبیقی - تحلیلی هنر اسلامی، دانشگاه شاهد
عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

مدیریت متمرکز به پژوهش‌های هنری، الزامات و محدودیت‌ها

دکتر محسن طبسی^۱

چکیده:

اگر چه پژوهش هنر بنا به هزار و یک دلیل ناگفته و نانوشته، در شرایط کنونی چندان مورد اقبال دولتمردان و مسئولان نیست اما در هر حال هر ساله بخشی ولو اندک از اعتبارات کشور به این امر اختصاص می‌یابد که متأسفانه نتیجه کاربردی آن با اندکی اغماض در حد صفر است.

بدون شک، یکی از مهم‌ترین دلایل چنین وضعیتی، پراکندگی تصدی امر پژوهش به طور عام، و پژوهش در برنامه‌های ایرانی-اسلامی به طور خاص است. تحقیقات هنری متولیان زیادی دارد از وزارت ارشاد گرفته تا حوزه هنری، از سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها تا دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی. همین عدم تمرکز باعث شده است که در واگذاری اجرای طرح‌های پژوهشی به محققان، رابطه سالاری جایگزین شایسته سالاری شود و بدیهی است که این امر به تنزل کیفیت تحقیق خواهد انجامید و مسلماً بر مطالعات کم ارزش، نمی‌توان نتایج کاربردی ارزشمند و موثر متصور شد.

اما علی‌رغم این ضرورت، باید اذعان کرد که ایجاد مدیریت متمرکز با مشکلات و محدودیت‌هایی نیز روبرو است که از جمله مهم‌ترین آنها باید به گستردگی و تنوع موضوعی و محتوایی هنر اسلامی ایرانی اشاره کرد. تفاوت‌های اقلیمی، تفاوت در توانایی‌های علمی و تحقیقاتی مناطق مختلف کشور و ... نیز از دیگر این محدودیت‌ها هستند که باید علاوه بر محدودیت اصلی و همیشگی، یعنی کمبود اعتبارات پژوهشی، بدانها توجه نمود.

مقاله حاضر به تفصیل به بررسی الزامات و بازشناسی محدودیت‌های موجود بر سر راه مدیریت متمرکز بر پژوهش‌های هنری بویژه در حوزه هنرهای ایرانی اسلامی می‌پردازد. و راهکارهایی نیز در همین باب ارائه دهد.

واژگان کلیدی: هنر، مدیریت، پژوهش هنر، هنرهای ایرانی اسلامی

۱. استادیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

بررسی اصول مقاله نویسی و روش تحقیق در مقالات فصلنامه ی علمی - پژوهشی گلجام ، شماره ۱۲

حسین عابد دوست^۱ / دکتر علی اصغر شیرازی^۲

چکیده:

فصلنامه علمی - پژوهشی گلجام مجله تخصصی فرش ایران است که نوشتارهای پژوهشی، تحلیل، نقد کتاب و گزارش های علمی و هنری در زمینه فرش و زیر اندازها را به چاپ می‌رساند. در شماره های مختلف این مجله مقالات علمی با ارزشی به چاپ می‌رسد که هریک گوشه ای از زیبایی ها و ارزش های هنری فرش ایران را تحلیل می‌کند. این مقاله سعی دارد با توجه به اصول مقاله نویسی و روش تحقیق در نمونه های چاپ شده در این مجله به نقد آن بپردازد. به همین جهت شماره ۱۲ مجله را که در بهار ۱۳۸۸ چاپ شده به عنوان نمونه انتخاب کرده و مقالات چاپ شده در آن را از نظر ساختارمقاله نویسی و نوع پژوهش تحلیل می‌کند. هدف از این پژوهش بررسی نقاط ضعف نوشتارهای فصلنامه گلجام است و سعی دارد راهکارهایی را جهت بهتر شدن این پژوهش ها مطرح کند. روش تحقیق کیفی است و ابتدا به شیوه توصیفی - تحلیلی متن مقالات را بررسی می‌کند. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و از طریق فیش برداری است. بر این اساس از میان ۷ مقاله چاپ شده در شماره ۱۲ مجله گلجام ۵ مقاله در بخش چکیده و مقدمه عملکرد خوبی نداشته اند. به طور کلی دو نمونه از این مقالات بهتر از نمونه‌های دیگر اصول نوشتارهای علمی - پژوهشی را رعایت کرده است. مابقی مقالات در بخش چکیده روش تحقیق، اهداف و سوال تحقیق را بیان نکرده اند. در بخش مقدمه نیز روش تحقیق، اهمیت و ضرورت تحقیق و پیشینه تحقیق را بیان نکرده‌اند. در این مقاله ها بخش‌های اصلی مقاله و چگونگی ارتباط آنها با یکدیگر توضیح داده نشده است. منابع تصویری از منابع نوشتاری در پایان مقاله تفکیک نشده‌اند و در برخی موارد ارجاع منابع صحیح نیست. از میان ۷ مقاله

۱. دانشجوی دکترای تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد

۲. استادیار دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران

چاپ شده ۳ مقاله نقاط ضعف کمتری دارند، این مقالات از مولفانی هستند که در رشته هنر تخصصی ندارند و متخصصین رشته مدیریت و روانشناسی و باستان شناسی هستند. **واژگان کلیدی:** مقاله نویسی، روش تحقیق، فصلنامه علمی - پژوهشی گلجام

«تقلید حقیقی»

پیش درآمد پژوهشی برای حفظ و استمرار هنرهای اصیل اسلامی و ایرانی

دکتر سیامک علیزاده^۱

چکیده:

هنر اسلامی و به تبع آن هنر ایرانی از اصولی خاص تبعیت می نماید که یکی از آنها «تقلید حقیقی» می باشد. این اصل لازمان و لامکان است. زیرا با عالم والا و الوهیت در ارتباط است و رنگ کهنگی و گذشت زمان به خود نمی گیرد. این اصل از دوره یونان باستان نزد فلاسفه از جمله افلاطون مورد بحث قرار گرفت و تاکنون در نزد متفکران سنت گرا نیز ادامه داشته است. در این مقاله اصل بنیادین «تقلید» در زمینه مطالعات و پژوهش‌های هنری اسلامی را پیش کشیده و آن را با شیوه تحلیلی و با استفاده از آراء و نظریات مختلف موجود در منابع مکتوب مربوطه ارایه می نماید، که حاصل آن نشان از جایگاهش در استمرار و حفظ هنرهای اصیل اسلامی و ایرانی است که برخلاف دیدگاه مدرن می باشد و می تواند به عنوان یک نقطه کلیدی برای مطالعات بنیادین در این زمینه تلقی گردد.

کلیدواژه ها: هنر اصیل، تقلید حقیقی، سنت، مدرن

دامنه منابع مطالعات معماری اسلامی ایران

دکتر مهرداد قیومی بیدهندی^۱

چکیده:

مشکلات پژوهش در هنر اسلامی را باید در ارکان آن جست. یکی از ارکان تحقیق منابع تحقیق است؛ و بخشی از مشکلات تحقیق در هنر اسلامی به تصور محققان از منابع هنر اسلامی مربوط است. در مطالعات تاریخی، از جمله مطالعه تاریخ هنر اسلامی، منابع بر دو دسته است: منابع درجه اول و منابع درجه دوم. منبع درجه اول منبعی است که با رویداد تاریخی نسبت مستقیم دارد؛ و منبع درجه دوم نسبت غیرمستقیم. در این مقاله، نشان می‌دهیم که مطالعات هنر اسلامی، از جمله معماری اسلامی، نوعی از مطالعه تاریخی است. سپس با تأمل در معانی تاریخ، به منابع درجه اول و درجه دوم تاریخ معماری می‌پردازیم. آنگاه با ذکر نمونه‌هایی از منابع درجه اول معماری اسلامی ایران، از متون نظم و نشر گرفته تا نقشه و نگاره و عکس، اهمیت توجه بیشتر به این منابع را در دگرگون کردن وضع مطالعه معماری اسلامی ایران به‌اجمال نشان می‌دهیم.

۱. استادیار دانشکده معماری و شهرسازی/ دانشگاه شهید بهشتی تهران

شرایط تأثیرگذاری پژوهش‌های هنری بر تولید ملی

دکتر محمد جواد کارآمد^۱

چکیده:

در مقاله حاضر کوشش شده است شرایطی که در آن پژوهش‌های هنری می‌توانند در تولید ملی نقش داشته باشد تبیین شوند. در بخش اول مقاله ابتدا مفهوم تولید ملی به دو حوزه «هویتی» و «قدرت تأثیرگذاری» تقسیم شده است. بر این اساس مفهوم ملی در حوزه هویتی به معنای چیزی است که متعلق به همه یا اکثر قریب به اتفاق افراد یک جامعه بوده و در شکل‌گیری هویت جمعی آنها دخیل است (نظیر لباس ملی). همچنین مفهوم ملی در حوزه قدرت تأثیرگذاری اقتصادی به معنای چیزی است که در سطح کلان جامعه و در مقیاس‌های بزرگ کشوری دارای اهمیت و قدرت تأثیرگذاری اقتصادی باشد (نظیر صنعت خودروسازی ملی).

سپس تولید هنری به دو بخش «اثر هنری» و «کالای هنری» تقسیم شده است. بر این اساس اگر تولیدی توسط انسان صورت گرفته و حاوی ارزش‌های زیبایی‌شناسی متعالی بوده و به صورت بسیار محدود و یا منحصر به فرد عرضه شود، نام «اثر هنری» را به آن اطلاق می‌کنیم، و اگر تولیدی توسط انسان صورت گرفته و به نحوی واجد برخی از ارزش‌های زیبایی‌شناسی (ولو غیر متعالی) بوده، و محدودیت کمیت تولید نیز نداشته باشد به آن نام «کالای هنری» می‌دهیم.

در بخش پایانی مقاله با توجه به تعاریف ارائه شده به این بحث که تولید هنری در چه شرایطی می‌تواند در تولید ملی نقش داشته باشد پرداخته شده و این نتیجه حاصل شده است که تولید هنری در صورتی که به صورت «کالای هنری» عرضه شود می‌تواند در تولید ملی در حوزه «قدرت تأثیر اقتصادی» نقش داشته باشد و سایر شقوق مختلف ممکن فاقد وجه می‌باشند.

همچنین به عنوان نتیجه نهایی از مجموع بحث‌های مطرح شده این نکته اساسی حاصل

۱. دکترای مهندسی نساجی از دانشگاه صنعتی امیرکبیر، استادیار دانشکده هنر دانشگاه شهید باهنر کرمان

شده که پژوهش‌های هنری در صورتی می‌توانند در تولید ملی نقش آفرین باشند که ناظر به حوزه «کالای هنری» باشند، و پژوهش‌های ناظر به حوزه «اثر هنری» نمی‌توانند نقشی در تولید ملی ایفا کنند، گرچه این پژوهش‌ها ممکن است در سایر حوزه‌ها دارای قدرت تاثیرگذاری باشند.

کلمات کلیدی: تولید ملی، تولیدات هنری، پژوهش هنری

آسیب شناسی فعالیت‌ها و آثار پژوهشی در مراکز آموزش عالی در زمینه پژوهش‌های هنری؛

باتمركز بر پایان‌نامه‌های دانشگاهی رشته تئاتر کشور با موضوع تئاتر دفاع مقدس

سیدمیشم مطهری^۱

چکیده:

به صورت یک حرکت خودجوش از دل دانشگاه‌های تئاتری کشور بعد از پایان جنگ، دانشجویانی که دغدغه انقلاب و دفاع مقدس داشتند، ترجیح دادند پایان‌نامه تحصیلات دانشگاهی خود در رشته تئاتر را در حیطه موضوعات مرتبط دفاع مقدس ارائه نمایند. در این مقاله به ارزیابی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس با تأکید بر ملاک‌های داوری مقالات علمی پژوهشی (برگرفته از فرم داوری فصلنامه هنرهای زیبا) از لحاظ تبعیت از روش پژوهش، ارتباط منطقی اجزای اثر شامل عنوان، چکیده، فصل بندی، نتیجه‌گیری و تعداد منابع و مواخذ و... پرداخته می‌شود. روشن است که مطالعه روی چنین موضوعی از جایگاه ویژه‌ای در میان اهالی فرهنگ و هنر ایران به خصوص سیاستگذاران برخوردار است. از طرفی اگر به سرمایه‌های معنوی و مادی که دانشجویان و دانشگاه‌ها و ارگان‌های حمایت‌کننده به صورت زنجیروار در طی سالیان گذشته، در این رابطه صرف می‌نمایند عنایت شود، جهات دیگری از ضرورت و اهمیت موضوع رخ می‌نماید که دارای رنگ و بوی اقتصادی است. هدف از نگارش این مقاله ارائه کارنامه‌ای جامع از وضعیت کمی و کیفی پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس در کشور و همچنین انطباق پایان‌نامه‌های تئاتر دفاع مقدس کشور با ملاک‌های شاخص جدول داوری در نشریات علمی پژوهشی به امید ارتقای آنها می‌باشد.

اولین پایان‌نامه سال ۱۳۶۹ در دانشکده هنرهای زیبا توسط مهران نصرت‌پناه و علی اسماعیل‌پوردکردی با عنوان «مقدمه‌ای بر تئاتر جنگ» به راهنمایی سعید کشن فلاح در مقطع کارشناسی ارائه شده است. این حرکت با گذشت زمان در دانشگاه‌های سراسر کشور سیر صعودی یافته، به طوری که تا پایان سال ۱۳۸۹، تعداد ۴۹ پایان‌نامه در این زمینه ارائه گردیده است. از این میان ۲۸ اثر در مقطع کارشناسی، ۲۰ اثر در مقطع

۱. دانشجوی دکتری تئاتر. دانشکده هنرهای زیبا. دانشگاه تهران. عضو هیات علمی مرکز راهبری مهندسی فرهنگی

کارشناسی ارشد و یک پایان‌نامه در مقطع دکترا ارائه شده‌اند. کمترین تعداد منابع و ماخذ در پایان‌نامه‌ها ۴ عدد (خانی، ۱۳۷۶: ۸۵) و بیشترین تعداد منابع ۵۹۴ منبع (مطهری، ۱۳۹۰: ۲۱۴)، همچنین کمترین حجم پایان‌نامه ۳۷ صفحه (ورمقانی، ۱۳۸۰) و بیشترین تعداد صفحات ۵۸۸ صفحه (کشن فلاح، ۱۳۸۷) گزارش می‌شود.

کلمات کلیدی: برنامه‌ریزی آموزشی، تئاتر دفاع مقدس، پایان‌نامه تئاتر، آموزش عالی، ارتباط اجزای پژوهش

بررسی ضرورت پژوهش در حیطه هنر ایرانی - اسلامی و نگرش معاصر به آن

شیوا وهابی^۱

چکیده:

پژوهش در باب هنرهای ایرانی - اسلامی قدم گذاردن در ورطه ای است که پایانی ندارد چرا که هنر در مرز و بوم ما ریشه در استعاره، نماد، نشانه، اعتقادات، عرفان، سنت، اقلیم، آداب و رسوم، ریاضی، هندسه و نجوم دارد که هر کدام بابت تازه در جستجو و کنکاش را پیش روی ما می‌گذارد. لذا با شناخت درست از فرهنگ حاکم در هر دوره می‌توان تا حدودی عوامل تاثیر گذار در شکل‌گیری هنر آن دوران را بررسی نمود. هنر ایران در دوران قبل از حضور اسلام خاستگاهی متفاوتی و دینی داشته است و تحت تاثیر تفکرات و اعتقادات دینی آن دوران بوده و پس از ورود اسلام هر آنچه در چینه دارد در اختیار دین جدید قرار می‌دهد. روح تشنه و کمال طلب هنرمند ایرانی همواره در جستجوی راهی جهت به تصویر کشیدن مفاهیم توسط نمادها و نشانه‌های مختلف در قالب نقشمایه‌ها و طرح‌های متنوع بوده و احساسات خود را در قالب ایجاد فضایی گاه با عظمت و با شکوه، گاه قدرتمند، گاه آرام و گاه معنوی بیان می‌کند. این گفتگو به زبان نقش و خط و رنگ و نور به گونه ای است که ذهن مخاطب در جریان این ارتباط طی طریق می‌نماید.

نمادهای ایرانی در شکل‌گیری تزئینات نقش بسزایی داشته و به مرور زمان شکل، هندسه و تناسب آنها (ظاهر) در بستر فرهنگ بر مبنای انتقال پیام، به صورت مختلف به تصویر در آمده، اما مفاهیم (باطن) دچار تغییر و دگرگونی نشده است. خاستگاه تزئینات و هنر ایران را باید در تمدن کهن آن جستجو نمود.

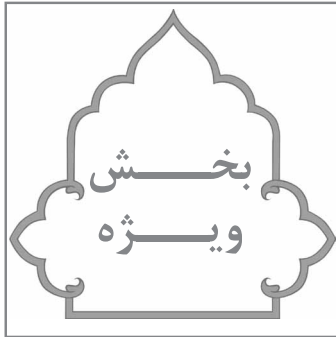
ساختار اسلیمی‌ها را، گل و بوته‌های در هم تنیده و پیچ و تاب خورده تشکیل می‌دهد که کنایه از بهاری جاودانه و باغی شکوفا و گلزاری از باغ‌های بهشت است زنده و سیال، این پویایی خبر از رویشی جاودانه می‌دهد و ذهن را به سیر و سلوکی عارفانه دعوت می‌کند.

۱. فوق لیسانس معماری دانشگاه آزاد اسلامی مشهد

رسیدن به این مرتبه در خلق اثر جز با درک عمیق از فلسفه، عرفان، ریاضیات و نجوم و... امکان پذیر نیست. در اینجا هنرمند صرفاً به خلق اثر بسنده نمی‌کند بلکه خود را وسیله ای می‌داند جهت تطهیر روح و تذهیب نفس مخاطب، با خلق فضایی مملو از روح معنویت با استفاده از نمادها و نشانه‌هایی آشنا که ریشه در حکمت کهن ایرانی (نمادگرایی کیهانی و جهان‌بینی معنوی) دارد. استفاده از اسما متبرکه و نام الله بصورت خط و نقش در کنار اسلیمی‌ها در تکامل طرح بسیار تاثیر گذار است و مانند چیدن قطعات یک پازل می‌باشد که حضور هردو برای رسیدن به مقصود لازم و ضروری است. هنرمند ایرانی تنها به هدایت نمادها و نقوش در دو بعد بسنده نمی‌کند و بعد سوم را نیز با ایجاد سه کنج‌ها یا مقرنس‌ها ایجاد می‌کند. در ساختار مقرنس‌ها نیز بعد ظاهری و باطنی مد نظر بوده و بر خلاف ظاهر ساده دارای ساختاری با هندسه پیچیده می‌باشد. تزئینات را در ابنیه معماری در عین کثرت به وحدت می‌رساند و با هندسه‌ای پنهان (باطن اثر) نقش‌ها و خطوط را بر بستر زمینه (ظاهر) جای می‌دهد و آگاهانه از نقش‌هایی در زمینه استفاده می‌کند که ریشه در فرهنگ کهن ایرانی دارد، بدین ترتیب گویی پیام آشنایی را به آشنایی می‌رساند و طی طریق آغاز می‌شود.

هدف از بازنگری هرچند خلاصه و محدود در ریشه‌های هنر و فرهنگ ایران بازگویی مجدد آن نبوده و نیست، اما شناخت درست و ریشه‌یابی ضعف امروزان در بجای گذاشتن اثری ماندگار ضرورت اصلی و اولویت نخستین ما در تلاش برای هویت بخشی به هنر ایرانی - اسلامی می‌باشد. مفاهیم وابسته به دوره ای خاص نیستند برخلاف آنچه به عینیت می‌رسد، چرا که عینیت نیازمند ماده است و ماده وابسته به زمان است. آثار و نقوش در هر دوره با توجه به میزان رشد تکنولوژی بگونه ای ظهور می‌کند. ما باید مفاهیم را با توجه به شناخت درست از ریشه‌ها و خاستگاهشان و تکنولوژی روز و فضای حاکم بر جامعه اسلامی به تصویر بکشیم بگونه ای که جامعه این هنر نو را بپذیرد نه اینکه تیشه بر ریشه زده و با تعصب و دفاع نادرست از هویت گذشته ارتباط امروز و دیروزمان را قطع کنیم.

واژگان کلیدی: هنر ایرانی، هنر اسلامی، پژوهش، تزئینات، نمادگرایی

مطالعه ضریح فولادی دوره قاجار

الهه پنجه باشی^۱

چکیده:

در طول تاریخ برای حفظ و مرمت بارگاه منور امام رضا (ع) کوشش‌های فراوانی از طرف هنرمندان ایرانی صورت گرفته است و ضریح‌های متفاوتی بر حرم مبارک نصب گشته است. این مقاله به مطالعه ضریح فولادی نصب شده در دوره فتحعلی شاه قاجار می‌پردازد. روش تحقیق این مقاله کتابخانه‌ای و بر مبنای پژوهش‌های مکتوب تاریخی می‌باشد. هدف از نوشتن این مقاله معرفی و توصیف ضریح فولادی دوره قاجار می‌باشد.

کلید واژه: امام رضا(ع)، ضریح، سوم، فولاد، قاجار

۱. دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء، تهران.

وحدت در کثرت در تزئینات معماری حرم امام رضا (ع)

حمید جاجرمی^۱

چکیده:

هنرهای اسلامی از قرون اولیه اسلامی تاکنون ملهم از تعالیم و تفکر ارزشمند اسلام در شاخه های مختلف آن بوده. چه در ابتدا که بی پیرایگی و سادگی این آثار معیار عمل هنرمندان در این هنرها بوده و چه در آثار متاخر که تزئینات و تکثر المان‌های تزئینی حضور پر رنگ تری در آثار پیدا کرده اند. بهر حال آنچه در کلیه این آثار مشهود است، یکپارچگی و اصل وحدت در آنهاست که همواره در آنها بعنوان روح هنر تجلی می نماید. فلاسفه در دوران اسلامی و حتی بعضی از فلاسفه قبل از اسلام با اعتقاد به منشاء وجود به عنوان عامل وحدت تمامی موجودات و مخلوقات، رمز بقاء را نیز پیوست به آن منشاء می دانستند. در هنرهای اسلامی نیز این اصل به عنوان رمز ماندگاری و کمال آنها بوده است.

تجلی وحدت در کثرت در تزئینات معماری حرم نیز جزو لاینفک آن به حساب می آید. تزئینات بسیاری که در اکثر اجزاء معماری حرم مطهر وجود دارد علی‌رغم تعدد، دارای انسجام و وحدت می باشند و وحدت کل این اجزاء، ساختاری یگانه را رقم خواهد زد که در نهایت با کل نظام هستی پیوند خورده، و خود جزئی از آن کل خواهد شد.

۱. کارشناس ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی مشهد

کتیبه های سنگی موزه آستان قدس رضوی

میثم جلالی^۱

چکیده:

این مقاله برگرفته از نتایج پژوهشی میدانی و کتابخانه‌ای در زمینه اشیای سنگی موزه آستان قدس رضوی است و در آن با توجه به شکل و محتوای کتیبه های سنگی، به تحلیل اطلاعاتی در زمینه جنس سنگ، نوع خط و شیوه‌های بکار رفته در تزیین سنگ‌ها، دوره تاریخی، محل نصب اولیه سنگ‌ها، شناسایی هنرمندان پدیدآورنده کتیبه‌های سنگی شامل منبت کاران، کتیبه نگاران، شاعران و بانیان ابنیه حرم مطهر و بررسی سنگ‌ها به لحاظ موضوعی پرداخته شده است.

کلید واژه ها: موزه آستان قدس، کتیبه‌های سنگی، دوره تاریخی، شاعران، منبت کاران

۱. دانشجوی دکتری گروه باستانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران

بررسی نقوش و نمادهای سنتی در هنر اسلامی با نگاهی به قالی‌های وقف شده در موزه فرش حرم مطهر رضوی متعلق به قرن ۱۰ و ۱۱ ه. ش

مریم حسینی^۱

چکیده:

تاریخ پیدایش و چگونگی اوقاف و نذورات در میان ملل و اقوام قدیم به طور دقیق روشن نیست ولی از قرائن و شواهد تاریخی چنین به دست می‌آید که در سال‌های قبل از اسلام وقف به معنای امروزی خودش وجود نداشته است اما در آن زمان هم بودند کسانی که از اموال و املاک خود به معابد، امور خیریه و یا افراد نیازمند می‌بخشیدند و انفاق می‌کردند. این امر خود شباهت‌هایی با وقف در بعد از اسلام دارد. با پیدایش ادیان آسمانی و بعثت انبیا و ظهور کاهنان و ساخته شدن معبدها و آتشکده‌ها، صدقات و نذوراتی مانند «اوقاف» بوجود آمد که این صدقات و نذورات صرف عمران و آبادی معابد و امور خیریه می‌شده است. و همچنین کاهنان، موبدان، هیربدان، کشیشان و کاتبان نیز از همین راه امرار معاش می‌کرده‌اند. حرم مطهر حضرت ثامن الحجج (ع) نیز از این قضیه مستثنی نیست. مسلمانان و شیفتگان آن حضرت، از هنگام شهادت ایشان برای هزینه نگهداری از مضجع شریف، اموال و رقباتی را وقف کرده‌اند.

وقف عملی است صالح و باقی و مصداق روشنی است از تعادل و تعاضد، و انفاقی است عاری از منت و احسانی است خالی از اذیت و به دور از تحقیر شخصیت دیگران، و تصدقی است دایمی و مستمر و بدون ریا، و وامی است بدون اضطراب و تکاثر (سوره تکاثر - آیات ۱ و ۲) و برگ سبزی است که برای انسان ذخیره می‌شود (سوره مزمل - آیه ۲۰). و سرانجام عاملی است که نام واقف را نیز جاودان می‌سازد و وی را به نوعی به خلود و بقا می‌رساند. وقف در لغت به معنای ایستادن یا به حالت ایستاده ماندن و آرام گرفتن است. (ابن منظور مصری، محمد بن مکرّم، ۳۰۰، ص ۳۹۵) و در اصطلاح فقهی، عقدی است که ثمره آن حبس کردن اصل، و رها کردن منفعت آن است. (نوری - میرزا حسین، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۴۷)

به عبارت دیگر؛ «حبس کردن چیزی از طرف مالکش به وجهی از وجوه، به نحوی که

۱. کارشناس فرش، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیرجند

فروش آن ممنوع باشد، به ارث منتقل نگردد قابل هبه نباشد، فروخته نشود و به رهن و اجاره و عاریت و از این قبیل داده نشود. و صرف کردن آن مال در جهتی که واقف تعیین کرده است» (مغنیه، محمد جواد؛ ۱۴۰۲، ص ۵۸۵)

در این راستا از موقوفاتی که به خیریه‌ها و به ویژه وقف بقاع متبرکه شیعه می‌شد اموال منقول شامل قرآن‌ها، کتب خطی، جواهرات، اشیای نفیس، ظروف، پارچه، تخته‌های قالی و قالیچه و تابلوها و امثال آنهاست که اکنون بیشتر در موزه‌ها خزانه‌ها نگهداری می‌شوند. دوره شکوفایی صنعت فرش ایران مربوط به دوره حکومت صفویه در قرن ۱۰ و ۱۱ هجری قمری است. با توجه به حمایت شاهان صفوی در قرن ۱۰ و ۱۱ هجری قمری و وجود هنرمندان و گسترش امکانات در این دوره قالیبافی همچون بقیه هنرها، مقامی ویژه در هنر و صنعت پیدا کرد. قالی‌هایی که امروزه به نام فرش‌های نفیس ایران در موزه‌های عمومی و خصوصی جهان نگهداری می‌شود، نشانی از استادی ایرانیان در نقش و بافت دارد. در این مقاله با توجه به نیت وقف به آستان مبارک حضرت رضا(ع) به معرفی چند تخته از قالی‌های وقف شده در دوره شاهان صفوی پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: وقف در آستان قدس رضوی، قالی‌های صفویه، موزه فرش، فرش‌های وقفی به موزه فرش آستان قدس رضوی

کاشی های تیموری در مجموعه حرم حضرت رضا (ع)

هادی خورشیدی^۱

چکیده:

کاشیکاری یکی از تزئینات مهم و شاخص در حرم مطهر حضرت رضا(ع) است. این هزار عصر تیموری با ظهور بهترین کاشی‌های معرق به اوج خود می‌رسد. مسجد گوهرشاد یکی از بناهای مهم عصر تیموری مجموعه ای از تکنیک‌های مختلف کاشیکاری را در خود جای داده است. برخی سنت‌های کاشیکاری این عصر به عنوان یک سنت پایدار به دوره‌های بعد راه می‌یابد. استفاده از نقوش گره، ترکیب آجر و کاشی به صورت کاشی معقلی و همنشینی قاب‌های کاشی معرق در میان آجرها، رنگ‌های درخشان در ناب و طرح‌های ظریف و پرکار برخی از ویژگی‌های این آثار را تشکیل می‌دهد.

واژگان کلیدی: کاشیکاری، معرق، زیر رنگی، عصر تیموری، مسجد گوهرشاد

۱. کارشناس ارشد مرمت اشیاء فرهنگی از دانشگاه هنر اصفهان

بررسی نمادین نقوش گیاهی در نگارگری و کاشیکاری مکتب هرات (با مطالعه کاشیکاری مسجد گوهرشاد و نمونه‌هایی از نگارگری مکتب هرات)

سارا سعادت فرد (نویسنده مسئول)^۱ / دکتر ایرج اسکندری^۲

چکیده:

عناصر نمادین به عنوان جلوه‌های بارزی از مفاهیم والا و دور از دسترس، در هنر ایرانی اسلامی حضور چشمگیری دارند و اغلب با صور گوناگون، رشته‌های ارتباطی خود را با واقعیت ملموس حفظ کرده‌اند. هنرمند مسلمان بر پایه‌ی تعالیم الهی، آثاری می‌آفریند که دارای معانی و تاثیرات روحانی بر انسان باشد، بر این اساس گاه به شیوه کاملاً مجرد و انتزاعی، گاه ملهم از واقعیت، گاه با اغراق در ویژگی‌های واقعی، نقوش خاصی را با عملکردهای گوناگون به منصفه ظهور رسانده‌اند. ابداع و خلق عناصر نمادین با پشتوانه‌ای از فرهنگ و ادبیات ایرانی و متأثر از متغیرهای اجتماعی روند تکاملی خود را در صورت و محتوا طی نموده است. بررسی تحلیلی این مقاله در آثار ارزنده‌ای از نگارگری مکتب هرات و نقوش کاشیکاری مسجد گوهرشاد به عنوان نقاط اوجی در هنر ایران بیانگر این موضوع است. چنانکه عناصر نمادین گیاهی بکارگرفته شده در این مکتب، ضمن وفاداری به سنت‌های کهن در نمادگرایی ایران، جلوه‌های بارز و تکامل یافته و بی‌نظیری از عناصر نمادین گیاهی را نشان می‌دهد. مشابهت تصویری عین به عین نقوش کاشیکاری مسجد گوهرشاد و نقوش تزئینی اسلیمی در نگاره‌های مکتب هرات، نشان از ارتباط نزدیک نگارگران این مکتب با هنرمند کاشیکار و تاثیر پذیری از این هنر می‌دهد.

کلید واژه‌ها: نگارگری ایران، مکتب هرات، نماد، آرایه‌های گیاهی

۱. کارشناس ارشد نقاشی دانشگاه هنر تهران، استان تهران

۲. دانشیار دانشگاه هنر تهران، استان تهران

تعامل زیبایی‌شناسی و رفتار حرارتی در طراحی بازشوهای حرم مطهر رضوی مدل نمونه: گره هندسی هشت چهار لنگه

مهدی سهیلی فرد^۱ / هدیه ناجی بزرگ^۲

چکیده:

از میان هنرهای تجسمی اسلامی نقوش هندسی جایگاهی ویژه در تعریف فضاهای اسلامی دارند و نمایه‌ای از نظم در آفرینش هستی نیز می‌باشند. در این راستا، عملکرد این نقوش به تناسب نظامی که بر عناصر فضا می‌نشانند، از مناظر دیگری همچون انرژی و معماری نیز حائز اهمیت می‌باشد. از این رو مقاله حاضر نخست به بررسی نقوش هندسی موجود در بازشوها و نظام هندسی آن در حرم مطهر رضوی می‌پردازد و سپس بر اساس تغییرات هندسی، ساختارهای منعطف ایجاد شده را، به عنوان کنترل‌کننده‌های ورود گرما در این بازشوها معرفی می‌کند. عناصر معرفی شده بر اساس تقسیم‌بندی فرد معماری ایرانی و با استفاده از شبیه‌سازی انرژی، تحت آنالیز حرارتی قرار می‌گیرد. تاثیر هندسه منعطف گره نمونه در ۳ حالت مختلف، بر میزان دریافت خورشیدی صفحه پشت بازشو آنالیز می‌شود. در این بررسی نسبت فاصله‌ی موثر گره به میزان حرارت ورودی به عنوان رفتاری منحصر برای مدل نمونه معرفی می‌گردد. نتایج حاصل از محاسبات و مقایسه میان بازشوهای مدل شده با فواصل موثر مختلف، نشان می‌دهد که نسبت معرفی شده، علاوه بر اینکه معرف رفتاری متناسب میان پارامترهای گره و حرارت ورودی از طریق بازشو، در طول سال است؛ می‌تواند به عنوان کنترل‌کننده میزان حرارت ورودی به فضای پشت بازشو نیز عمل کند که این ویژگی در کنار زیبایی منحصر به فرد نقش هندسی مذکور کیفیات فضایی حرم مطهر رضوی را متناسب با معماری اسلامی بیان کرده است.

کلمات کلیدی: هندسه گره ایرانی، الگوریتم هندسی، شبیه‌سازی انرژی، بازشوهای هندسی

۱. دانشجوی معماری اسلامی - دانشگاه امام رضا(ع)

۲. دانشجوی گرافیک - دانشگاه جامع علمی کاربردی، مرکز آموزش عالی فرهنگ و هنر شماره یک خراسان رضوی

اشعار و ادعیه در مدح امامان در دو حرم مطهر رضوی و حضرت معصومه قم در دوره قاجاریه

دکتر مهناز شایسته فرد^۱

چکیده:

شعر یا چامه یکی از کهن‌ترین گونه‌های ادبی و شاخه‌ای از هنر است. شعر یک گونه ادبی است که در آن از زیبایی‌های سطح و فرم زبان، بیان هنری احساسات و تکنیک‌های خاص بهره گرفته می‌شود.

شعر از دیرباز در ایران، جایگاهی بلند داشته و ایران، کل فرهنگ و تاریخ خود را با شعر پوشش داده است. ایرانی، در شادی و غم، پیامش را با شعر به دیگران می‌رساند و در اکثر فرهنگ‌های کهن در غرب و شرق گفته‌اند که شعر الهام آسمانی یا تلقین غیب است؛ لذا شعر پیامی است با الهام آسمانی که می‌تواند دارای ارزش‌های عمیق معنوی باشد. شعر در ستایش و تحسین افراد، به مدح معروف است و مدح بر دو نوع مذهبی و غیرمذهبی است. مدح مذهبی بیشتر در تکریم و احترام به امامان و ائمه اطهار است که در هنر اسلامی این نوع شعر با هنر می‌آمیزد و کتیبه‌هایی زیبا از جنبه هنری و محتوایی به وجود می‌آورد. در اشعار مدح مندرج در کتیبه‌های اماکنی چون حرم مطهر امام‌رضا(ع) و حرم حضرت معصومه(س) از اینگونه آمیختگی‌های ادبیات و هنر به چشم می‌خورد.

این مقاله در نظر دارد اشعار مذهبی و ادعیه نگاشته شده در دوره قاجاریه در دو مکان مقدس شیعیان را بررسی کند. ابتدا با توجه به قدمت، اشعار مذهبی حرم مطهر امام‌رضا(ع) مورد بررسی قرار می‌گیرد و پس از آن اشعار مذهبی حرم حضرت معصومه (س)، ملاک انتخاب اشعار، منسوب بودن آنان به دوره قاجاریه است.

روش تحقیق: این پژوهش به صورت مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی انجام شده و با استفاده از روش تحلیلی و توصیفی، ارائه شده است.

کلیدواژگان: اشعار، ادعیه، مدح، حرم امام‌رضا(ع)، حرم حضرت معصومه(س)

۱. دانشیار، عضو هیئت علمی دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس

ملاحظات چند در باب کتیبه و کتیبه‌شناسی اسلامی (از منظر معماری و خوشنویسی)

دکتر شهاب شهیدانی^۱

چکیده:

تحلیل و دسته‌بندی تنوع و گوناگونی کتیبه‌های اسلامی کار ساده‌ای نیست از یک‌سو این کتیبه‌ها هنوز بطور کامل در تیررس پژوهشگران قرار نگرفته‌اند و از سوی دیگر نقاط مجهول در خصوص چگونگی اجرا و نحوه تعامل و ارتباط بخش‌های مختلف کتیبه‌نگاری از حیث، مواد و مصالح بکار رفته در کتیبه‌ها، شیوه و سبک‌های مختلف خوشنویسانه و نوع تراش یا دورگیری و برش حروف و نحوه نگارش و پیاده کردن حروف و بالاخره چگونگی تعامل معمار و خوشنویس یا کاتب همگی بر اهمیت و ناکافی بودن نظرات موجود درباره کتیبه‌نگاری اسلامی می‌افزاید. از آنجا که حرم مطهر رضوی آراسته به کتیبه‌های نفیسی از دوره‌های مختلف تاریخی و نمود سبک‌ها و شیوه‌های مختلف کتیبه‌نگاری است لذا با عنایت به این موضوع این مقاله می‌کوشد تا برخی نظرات موجود در ارتباط با کتیبه‌نگاری اسلامی (و ترجیحاً کتیبه‌ها از منظر معماری و خوشنویسی) را مورد اشاره و تحلیل قرار دهد. توجه به تعاریف و دغدغه‌های مستشرقان و محققان حوزه هنر اسلامی در باب کتیبه‌ها از یکسو و دیدگاه‌های خوشنویسان در تعاریف و مفهوم کتیبه از اهداف اصلی این مقاله است. بدیهی است که ارزیابی تمامی نظرات و گفتارهای پیرامون کتیبه‌نگاری مجال دیگری می‌طلبد و این مقاله مدخلی بر موضوع خواهد بود.

کلید واژه: کتیبه‌نگاری، کتیبه، خوشنویسی، معماری، مسجد، اسلام

بررسی ویژگی‌های تزیینی قرآن‌های مترجم خطی سده ۵ تا ۶ ه.ق موجود در موزه قرآن امام رضا (ع)

ابوالفضل صادقپور فیروزآباد^۱ / مریم خلیل زده مقدم^۲

چکیده:

موزه قرآن امام رضا(ع) به عنوان یکی از مهمترین موزه‌های جهان در زمینه نسخه‌های خطی قرآنی، و از جمله موزه‌هایی است که آثار مهم و با ارزشی چون نسخه‌های خطی قرآن از سده‌های اولیه اسلام تا دوران اخیر در آن نگهداری می‌شود. ویژگی برخی از این نسخه‌ها، به جهت دارا بودن جنبه‌های بصری، تزیینی و آنکه جزو اولین قرآن‌های مترجم می‌باشد، از ارزش هنری زیادی برخوردار است. همچنین قرآن‌های مترجم خطی موجود در این موزه که به زبان‌های مختلفی ترجمه شده‌اند، اهمیت بسیاری داشته و نیز به لحاظ انواع تزیینات بکار رفته در این قرآن‌ها، می‌تواند در بررسی‌های پژوهشی نسخه‌های خطی قرآنی مترجم بسیار مهم به شمار آید.

هدف این پژوهش یافتن ویژگی‌های بصری، نوع خطوط، ترجمه نگارشی رسم الخط زبان‌های رایج و بررسی تزیینات بکار رفته در تزیین نسخه‌های خطی قرآن‌های مترجم در قرون پنجم و ششم هجری/ یازدهم و دوازدهم میلادی، موجود در موزه قرآن امام رضا(ع)، و نتیجه بررسی آنها می‌تواند زمینه مناسبی جهت معرفی این نسخه‌های قرآنی خطی منحصر به فرد به شمار آید.

روش این تحقیق به صورت توصیفی- تحلیلی و شیوه گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی است.

واژگان کلیدی: قرآن‌های مترجم، موزه قرآن امام رضا(ع)، تذهیب، کتاب آرایبی، خوشنویسی

۱. کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر دانشگاه شاهد، تهران

۲. کارشناس ارشد فلسفه هنر، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران

بررسی مفاهیم نمادین درخت، سبو و قندیل در محراب زرین فام آستان قدس رضوی با توجه به آیات قرآن کریم

حسین عابد دوست^۱ دکتر حبیب‌الله آیت‌اللهی^۲

چکیده:

محراب یکی از اجزای معماری اسلامی است و محل ارتباط انسان با خداست. این محراب‌ها با آرایه‌هایی تزیین شده‌اند که از نظر مفهوم هماهنگ با مکانی است که در آن ظهور یافته‌اند، از این جهت معنایی قدسی را تداعی می‌کنند. تحلیل حاضر در پی بررسی مفاهیم نمادین درخت، سبو و قندیل در محراب زرین فام حرم حضرت امام رضا(ع) است. روش کار توصیفی - تحلیلی است و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است. بدین سبب ابتدا به معرفی این محراب می‌پردازد و سعی می‌کند مفاهیم نمادین نقش ماهه‌های گیاهی، سبو و قندیل را در باورهای مردم ایران و آیات قرآن کریم بررسی کند و چگونگی ظهور این نمادها را مطابق با اصول هنر اسلامی در تزیینات محراب زرین فام موجود در آستان قدس رضوی با نام «محراب پیش رو» بیان نماید. در این راستا به آیاتی از قرآن کریم اشاره دارد که کارکردهای قدسی این نمادها را در تفکر اسلامی نشان می‌دهد و چگونگی تشابه مفاهیم نمادهای درخت، آب و نور را در باور کهن ایران و آیات الهی بیان می‌دارد. در نهایت مفاهیم تزیینات محراب را بر اساس آراء بورک‌هات بررسی می‌کند و از طریق مقایسه مفاهیم کهن این نمادها در هنر ایران و مقایسه آن با مفاهیم قدسی اسلامی، تشابه این مفاهیم و چرایی حضور آنها در این مکان مقدس را بیان می‌دارد. این مقاله نشان می‌دهد آرایه‌های گیاهی تزیینی در محراب زرین فام، نشانه‌هایی از درخت زندگی، نماد باروری و برکت و فراوانی است. سبو نماد آب حیات و منشاء زندگی است و قندیل نماد نور پروردگار است. وحدت این اجزاء در کنار نقش ماهه اسلیمی و آیات الهی در محراب زرین فام، نمادی از وحدت عناصر اصلی حیات در ستایش پروردگار است. محراب از آنجا که محل عبادت مومن است، مرکز جوشش ضرباهنگ‌های اصلی جهان طبیعت است و از این جهت قدسی است.

واژگان کلیدی: نماد، درخت، سبو، قندیل، محراب، آستان قدس رضوی

۱. دانشجوی دکتری تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران

۲. دانشیار دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران

پیشینه حرم

مریم عرفانی شریفیان^۱

چکیده:

جایگاه کعبه به عنوان مرکز عالم، مکانی است که در آن هنگام که آب تمام سطح زمین را پوشانده بود، خشکی از آن گسترش پیدا کرد. کعبه اولین بنایی است که بر روی زمین به امر پروردگار و به دست حضرت آدم ساخته شد؛ و به عنوان مأمن و مایه قوام دین مطرح شده است. این خانه که مرکز عبادی مسلمانان می‌باشد دارای حرمت و امنیت است و هر گناهی در محدوده آن حرام می‌باشد. تولد امام علی (ع) در این حرم پیوندی را بین دو واسطه مکانی و انسانی برقرار می‌کند که هر دو واسطه‌های انسان با معبود می‌باشند. و توسل جستن به آنها باعث دوری از لغزش‌ها و قرار گرفتن در مسیر حق خواهد بود.

واژه‌های کلیدی: حرم، کعبه، عبادت، بت، امام

ابعاد نمادین گنبد و ایوان مطلای حرم رضوی و شأن آن در ارتقاء و نهادینه سازی مفاهیم برجسته عرفان اسلامی

زهرا فیضی^۱

چکیده:

سامانه های اخلاقی اسلام همواره مؤید هدایت مؤمن به خروج از زخارف و مطالبات دنیوی و تاسی او به کرامات معنوی است. از منظر اسلام تجمل گرایی موجب بروز تعدد و تکثر درخواست های نفسانی انسانی می شود و او را از نیل به وحدت باز می دارد، در این هنگامه است که فرد به استیصال اعتقادی گرفتار می شود و از نجات باز می ماند. به روایت تاریخ در هنگام طلوع اسلام در ایران حتی ظروف زرین و سیمین نیز از جرگه جاری زندگی مسلمانان دور شد و به جای آن ظروف سفالین و نوع خاصی از کاشی لعابدار قرار گرفت. به رغم مذموم بودن طلا، ایوان و گنبد مطلای حضرت رضا (علیه السلام) یکی از مهمترین تمهیدات هنری و معماری محسوب می شود. این مقاله با هدف تبیین همین مسأله و تنویر جنبه های نمادین چنین اهمیتی، به رشته تحریر در آمده و نتایج آن نشان داده که در باور بارور معماران و هنرمندان ما، طلا، نماد پایداری نامنتهای حقیقت و حیانی و مظهر تابناکی معنوی آن بوده و حسن استفاده از آن نه تنها بیرون از شائبه های نفسانی بلکه مبتنی بر اراده ای هنرمندانه و عرفانی است.

کلید واژه: ایوان مطلا، معماری اسلامی، تجمل گرایی، حقیقت اسلامی

شان خط در اعتلای ساحت قدس معماری حرم رضوی

زهرا فیضی^۱

چکیده:

خط در معماری ایران دوران اسلامی تنها با مأموریت ابلاغ وجه محتوایی هدف دین تعبیه و طراحی نشده است بلکه عزم آن دارد تا از شالوده‌های اساسی تمدن اسلامی نیز تبعیت کند. تمدن اسلامی همواره خوشنویسان را بر انگیخته است تا خط را چنان بنگارند تا نه تنها مضامین دین را در شفاف‌ترین گونه ممکن به استحضار فطرت بیننده برساند، بلکه از حرمت آن نیز در زیباشناسانه‌ترین وجه پاسداری کند. در معماری حرم رضوی خط بر غنای بصری بنا نیز افزوده و کوشیده است تا در مجاورت کوشش‌های معمار بر قداست و قدرت تاثیرگذاری آن نیز بیفزاید. این مقاله با هدف تبیین جنبه‌های تجسمی و تہذیبی خط در معماری رضوی به رشته تحریر در آمده و نویسنده کوشیده تا بدینوسیله رسالت راهبردی هنرهای اسلامی را در راستای اقتدار شخصیت معنوی زائر مورد واکاوی قرار دهد. **کلید واژه‌ها:** خط، معماری اسلامی، هنراسلامی، معماری رضوی، مضامین دین، غنای بصری

روایت هنری کاربرد سنگ در طراحی فضاهای معماری حرم

دکتر آرش قراگزلو^۱

چکیده:

سنگ‌ها به عنوان عنصری طبیعی، در طراحی فضاهای معماری، نقش بارزی دارند که از منظر دلالت‌های هنری و زیبایی‌شناسی و عملکرد سازه‌ای و محیطی قابل طرح و مطالعه‌اند. در طراحی فضاهای مکان‌های زیارتی، بخصوص حرم مطهر امام رضا (ع)، می‌توان حضور سنگ را از کتیبه و آزاره و سنگفرش و حوض تا نقش و نماها و فضاهای درونی، درها، پنجره‌ها، طاق‌ها و رواق‌ها و ... مشاهده کرد. از این منظر، این پژوهش مطالعه‌ای است میان‌رشته‌ای در تعامل معدن، عمران و معماری با فرهنگ در فضاهای قدسی و روحانی، که هسته اصلی بر قابلیت‌های هنری سنگ‌ها می‌باشد؛ که در سازه‌های با محتوای زیارتی و عاطفی و دینی، علاوه بر نقش سازه‌ای و مقاومت و بار و ظرفیت‌های عمرانی، می‌تواند در شاخص‌های هنری نقش، طرح، رنگ، چیدمان، بافت، فرم و دیگر عناصر طراحی بصری فضاهای زیارتی در تعامل با سنگ‌ها بیان شود.

با این نگرش، سنگ‌ها را از منظر کارکرد در طراحی فضاهای زیارتی، با منظور داشت مبانی نظری و روایت هنری و کارکردها و راهبردها، می‌توان به گونه‌های مختلف تقسیم نمود مانند: ۱- نقش سازه‌ای ۲- نقش زیبایی‌آفرینی.

یا از نظر میزان اهمیت در ساختار و طراحی یک فضای معماری: ۱- کارکرد الزامی (سازه‌ای) ۲- کارکرد تزئینی (روایت زیبایی صرف در یک مکان) ۳- کارکرد بینابینی (هنری).

از دیگر سو، خود سنگ‌ها را از منظر زمین‌شناسی با عنایت به کاربرد در فضاهای معماری می‌توان از نظر قابلیت‌های سازگار با محیط، نقش بهداشتی، جاذبه روانی، کارکرد تزئینی، ظرافت جنسی و جسمی، جنبه قیمتی و ... طبقه‌بندی نمود که دو ضلع اصلی این طرح عبارتند از: ۱- طراحی فضاهای زیارتی و قدسی ۲- مواد و مصالح سنگی بکاررفته.

۱. دکترای ادبیات هنر از دانشگاه تهران

روش تحقیق این طرح به صورت توصیفی و تحلیلی با دلالت نقش- معناساختی هنری انواع سنگ‌های به کاررفته در فضای حرم می‌باشد که از تعامل معدن، صنعت و هنر، به دستاوردهای فرهنگی در فضاهای حرم خواهیم رسید؛ یعنی ارزش همنشینی هنر و صنعت در جاذبه‌های فرهنگ دینی و تبلیغ مفاهیم فرهنگی و ایجاد فضاهای با کیفیت هنری در گسترش فرهنگ نیایش با معبود در یک فضای قدسی و نقش سنگ‌ها در ارتقای حالات روحانی انسان در فضای حرم.

کلید واژه: معماری، مکان‌های زیارتی، حرم امام رضا (ع)، سنگ

مدل مفهومی - هندسی طراحی فضای خلوت در حرم (مطالعه موردی: کُنجه‌ها و گوشه‌ها)

دکتر آرش قراگزلو^۱

چکیده:

در معماری سنتی، بین هندسه و فرم با مفهوم فضاهای هر مکان، رابطه‌ای متناسب وجود داشت که در این تناسب معنا و شکل، گاهی برای یک مفهوم، چند فضا طراحی می‌شد و گاهی یک فضا، به چند معنا دلالت می‌کرد.

یکی از مفاهیم بنیادین هنر و معماری اسلامی، مفهوم خلوت است که براساس فرهنگ ایرانی - اسلامی و ژرف‌ساخت معنوی و قدسی، در بیشتر مکان‌ها و آثار معماری فرهنگی طراحی می‌شد. خلوت از منظر نوع رابطه انسان با معبود و محیط و جامعه، دلالت معنایی متفاوت دارد؛ به این اعتبار، شکل و مفهوم گونه‌های طراحی در فضاهای زیارتی با مکان‌های فرهنگی، هنری، تجاری، مسکونی، سیاحتی، سیاسی، اجتماعی، بهداشتی و ... متفاوت است.

در اماکن زیارتی، مفهوم خلوت برمبنای رویکرد تعامل روح و آرامش جان در نیایش با پروردگار، دلالتی قدسی و معنوی دارد که برای این معنای روحانی سنتی، چند فضا طراحی شده است: ۱- بالاخانه ۲- شبستان ۳- رواق ۴- دار ۵- گوشه و زاویه ۶- کُنجه ۷- نهران‌خانه.

در فضای معماری حرم، به اعتبار قابلیت و ضرورت دلالت معنایی مکان، تمام گونه‌های هندسی خلوت به کار رفته است؛ که در این طرح با اشاره‌ای به مبانی نظری و ساختار و گونه‌های خلوت، بیشتر به مدل هندسی کُنجه، گوشه و زاویه می‌پردازیم که با وجود قرابت معنایی، مرز ظریفی در فرم و شکل و دلالت مفهومی این واژگان وجود دارد که براساس همین تمایز معنایی، نوع ظرفیت و ظرافت هنری - عرفانی در مبانی نظری معنوی معماری سنتی مشهود است. خلوت به عنوان یک بُعد حسی و انتزاعی در ارتباط انسان با معبود با حلقه واسطه ولایت و محبت امام رضا (ع) معنا می‌گردد. گوشه و کُنجه از منظر

۱. دکترای ادبیات هنر از دانشگاه تهران

هندسی بر مبنای مفهوم معنوی و قدسی در عرفان ایرانی - اسلامی طراحی شده است که در روایت معنایی خلوت و آرامش روحی در نیایش با معبود، بیانگر مفهوم پوشش و متانت و لایه‌های محجوب و پوشیدگی و پنهانی می‌باشد؛ که می‌تواند به عنوان یک مدل هندسی - مفهومی راهبردی در طراحی فضاهای با دلالت کیفیت معنایی تعالی و ارتقای بُعد روحانی انسان مطرح گردد.

روش تحقیق به صورت توصیفی، تاریخی، تفسیری و تحلیلی براساس هندسه و فرم کُنج‌ها و گوشه‌های بیانگر خلوت در حرم مطهر می‌باشد.

فلسفه و ماهیت طراحی گوشه و کُنج براساس مبانی هنری - عرفانی می‌باشد که می‌تواند به عنوان یک مدل راهبردی دارای دستاوردهای زیر باشد:

- ۱- تقویت فرهنگ معنوی براساس کاربرد فرم کُنج و گوشه در مکان‌های زیارتی.
- ۲- دلالت هنری و زیبایی‌شناسی با طراحی فضای کُنج در اماکن مقدّس.
- ۳- روایت مفهوم عرفان ایرانی - اسلامی در طراحی مکان‌های معنوی.
- ۴- امتداد هنر قدسی سنتی در طراحی معاصر با رویکرد تعمیق رابطه انسان با معبود.
- ۵- تناسب میان فرهنگ خلوت و متانت و آرامش با طراحی فضای کُنج و گوشه در معماری اسلامی.

کلید واژه: معماری، حرم، خلوت، کُنج، گوشه، زاویه

فرم مناره و تزئینات آن در مسجد جامع گوهرشاد مشهد و مسجد جامع هرات

مریم قندهاریون^۱

چکیده:

دوران حکومت تیموریان بر ایران را عصر ظهور مجدد هنر و ادب ایران و ایرانیان دانسته‌اند. در این دوره نهضت هنری پر رونقی شکوفا شد که ادوار بعدی ایران نظیر صفویه را نیز تحت تأثیر خود قرار داد. تیموریان به طور کلی شاهانی هنر دوست و هنر پرور بودند و اکثر جانشینان تیمور دربار خود را به محفل هنرمندان، شعرا و ادبا مبدل ساختند. آنان هنرمندان را تشویق می‌کردند و تحت حمایت آنها هنرهایی همچون خطاطی، نقاشی، صرافی و تزئینات معماری به کمال پیشرفت خود رسید، اما هنرهای وابسته به معماری مانند کاشیکاری، مقرنسکاری، مشبک‌های چوبی، گچبری، نقاشی و سنگتراشی و همچنین ویتراژی با شیشه‌های رنگی در ابنیه این دوره به اوج خود رسید.

اما این تزئینات در هر یک از اجزای فضاهای معماری از ویژگی‌های منحصر به فردی برخوردار است. یکی از مهم‌ترین اجزایی که هر چند از قرن ششم به بعد بر سر ایوان‌های مساجد ظاهر شده بود، لیکن از اوایل قرن هفتم ساختن آن در سر در ایوان مساجد و مقابر معمول شد، زوج مناره‌هایی بودند که در این دوره معمول و مرسوم شدند.

اما این اجزا از چه فرم و شکلی برخوردارند؟ بر اساس چه الگویی در فرم بناها ترکیب می‌شوند؟ و چگونه تزئین می‌شوند؟ برای پاسخ به این سئوالات در این نوشتار دو نمونه از این مناره‌ها در مساجد گوهرشاد و جامع هرات مورد ارزیابی قرار گرفته است تا رویکرد معماران این دوره و الگوی گزینش شده توسط آنها در شکل دهی به فرم مناره‌ها و گزینش تزئینات مناسب در این دوره شناخته شود. در این راستا ضمن مطالعه دو مسجد فوق و بررسی نسبت تاریخی آنها با یکدیگر، تزئینات و فرم مناره در این دو مسجد بایکدیگر مقایسه شده است تا وجوه افتراق و اشتراک این دو مسجد شناخته شود.

واژگان کلیدی: مناره، فرم، نقش، رنگ، دوره تیموری

۱. فارغ التحصیل کارشناسی ارشد پژوهش هنر دانشگاه تهران

بررسی سجاده محرابی - درختی موزه فرش آستان قدس رضوی (با نگاهی به سجاده های شاخص عصر صفویه)

حسین کمندلو^۱

چکیده:

در هنر ایرانی دستباف های متفاوتی در طول تاریخ تولید شده است، زیر اندازه های کوچک و بزرگ، سفره نان، نمکدان، خورجین و... از جمله این آثار بوده اند. بیشتر این دستباف ها جنبه کاربردی داشته و در طول روز توسط مردم ایران زمین مورد استفاده قرار می گرفته است. در بین این آثار هنرمندان ایرانی از قرون اولیه اسلامی زیراندازی خاص را برای برپایی نمازهای یومیه خود ابداع نمودند که مورد توجه خریداران قالی ایرانی قرار گرفت، به طوریکه جغرافی نویسان عرب که در قرون اولیه اسلامی به ایران آمدند در کتاب هایشان ذکری از سجاده های ایرانی نموده اند.

متأسفانه هیچ نمونه ای از قرون اولیه اسلامی و دوران پس از آن باقی نمانده است، شاید بتوان سجاده هایی را در نگاره های عصر تیموری مشاهده نمود که شخصیت های مذهبی بر آن نشسته و در حال عبادت هستند. خوشبختانه از دوران صفویان نمونه های شاخصی باقی مانده است، که برخی از آنها از برترین آثار فرشبافی ایران هستند، دو نمونه از این آثار در گنجینه فرش آستان قدس رضوی نگهداری می گردد، یکی از آنها در کرمان و دیگری توسط هنرمندان تبریزی بافته شده است. الگویی که برای سجاده تبریزی به کار رفته است، مشابه بسیاری از آثار شاخص عصر صفوی است که در این مقاله به اختصار آنها را معرفی می کنیم و در پایان نیز سجاده ای که در این گنجینه نگهداری می شود به اجمال معرفی می گردد.

واژگان کلیدی: سجاده، صفویان، فرش، موزه رضوی

۱. عضو هیات علمی گروه فرش _ دانشکده هنر سمنان

بارگاه امام رضا (ع) و هنرهای به کار رفته در آن

شبنم گلزار^۱ / دکتر سام ارانی^۲

چکیده:

سرزمین خراسان و به خصوص شهر مشهد به واسطهٔ دربرداشتن پیکر پاک امام هشتم، علی بن موسی الرضا (ع)، تقدس و اعتباری روزافزون یافته است. علاقه و احترام دوستداران این امام همام، موجب شده که در طی قرن‌هایی که از شهادت ایشان می‌گذرد، همتی والا در ساختن مجموعهٔ حرم رضوی صورت گیرد و هنرمندان عاشق و مؤمن، هم و غم خود را صرف تزئین و گسترش آستان قدس رضوی نمایند.

حرم رضوی و ساختمان‌های جانبی آن که همواره در حال توسعه و بازسازی بوده اند، با تزئینات متنوع در دوره‌های تاریخی مختلف، آراسته شده است. این روند، پیوسته در مکان‌های مذهبی در ایران رعایت شده و هنرمندان و استادکاران با مه‌ری خاص، به زیباسازی این بناها پرداخته‌اند. بررسی تزئینات معماری به کار رفته در حرم رضوی، این پرسش را به ذهن می‌آورد که این آرایه‌ها تا چه اندازه شباهت یا تفاوت با دیگر بناهای مذهبی در ایران دارد، که به نظر می‌رسد شباهت بسیاری بین تزئینات حرم با بقاع متبرکه و برخی مسجدهای تاریخی ایران وجود داشته باشد.

برای این بررسی، از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی بهره گرفته شده و مقایسه‌ای اجمالی بین هنرهای بکار رفته در حرم رضوی و چند بنای مذهبی در ایران صورت گرفته است.

واژگان کلیدی: مشهد، حرم رضوی، معماری، تزئینات هنری

۱. کارشناسی ارشد صنایع دستی

۲. دکترای دامپزشکی و کارشناسی ارشد تاریخ

شکوه «زرین فام» های ایلخانی در «محراب های» حرم مطهر رضوی

کیانوش معتقدی^۱

چکیده:

در سراسر تاریخچه هنر سفالگری ایران، و از میان شیوه‌ها و تکنیک‌های مختلف بکار رفته در تزئین سفالینه‌ها، نقاشی با لعاب «زرین فام» شاید یکی از دشوارترین و در عین حال زیباترین روش‌ها بشمار می‌آید. تنوع رنگ و نمایش قوس و قزح مانند آن، که در اکثر موارد، به طور مستقیم حاصل تغییر عواملی همچون ترکیبات پیگمنت‌ها و فعل و انفعالات داخلی کوره بوجود می‌آمده، این تکنیک را به یکی از جذابترین شیوه‌های تزئین در عرصه هنر سفالگری تبدیل نموده است. در همین راستا، سال‌هاست که در زمینه شناخت ویژگی‌ها، فرمول و تکنیک پخت سفال‌های زرین فام، اختلاف نظرهای فراوانی در میان اهل فن و پژوهشگران بوجود آمده است.

در اوایل سده هفتم هجری با دستیابی سفالگران به تکنیک‌های پیشرفته لعاب‌سازی، و استفاده از خمیر شیشه برای ساخت بدنه، عالیت‌ترین و با شکوه‌ترین محراب‌های زرین فام، برای حرم امام رضا(ع) تولید گردید، به طوری‌که اوج هنر محراب‌سازی را تا حمله مغول می‌توان محراب‌های مذکور دانست. بعد از حمله مغول این روند همچنان ادامه یافت ولی هیچ یک از محراب‌های بعدی به پایه محراب‌های زرین فام حضرت امام رضا(ع) نمی‌رسند. لازم به ذکر است، تکنیک ساخت و پخت لعاب زرین فام طی سده‌های هفتم و هشتم هجری تقریباً منحصر به دو خاندان کاشیکار(زید و طاهر) از اهالی کاشان بوده، که نمونه‌های موجود در موزه و حرم امام هشتم(ع) از جمله بهترین نمونه‌های همکاری میان این دو خاندان سفالگر به حساب می‌آید. این مقاله در سه بخش زیر تقسیم بندی و ارائه می‌گردد:

الف) تاریخچه و تکنیک «زرین فام»

۱. پژوهشگر هنرهای اسلامی

ب) شکوه زرین فام در سده های ششم و هفتم هجری
ج) محراب های زرین فام حرم مطهر رضوی
کلید واژگان: زرین فام، محراب، کاشی، کتیبه، نقش برجسته، خاندان طاهر، زید،
خوشنویسی، حرم رضوی

گونه‌شناسی ساختاری - محتوایی هنر نوشتاری در فضای حرم مطهر امام رضا (ع)

زینا میرزایی راسخ^۱

چکیده:

استفاده از عبارات و بخصوص آیات شریفه قرآن کریم و شعر بر روی فضای داخلی یا بیرونی یک بنای معماری از جمله کارکردهای ادبیات در معماری است. بسیاری از نوشتارهایی که بر دیوار، در، طاق، ستون و ... یک بنا حک می‌شود به منظور رساندن پیامی خاص، و متناسب با نوع فضا و کارکردهای آن فضا می‌باشد.

حرم امام رضا (ع) از جمله بناهای معماری سنتی‌ست که در جای‌جای آن می‌توان گونه‌های مختلفی از هنر نوشتاری را مشاهده کرد؛ که در بررسی هنر نوشتاری بکارفته در حرم می‌توان به سه گونه آن اشاره کرد؛ از جمله:

۱- ساختاری: شعر و نثر

۲- محتوایی: قبرنوشته‌ها، تاریخ‌نوشته‌ها، مفاهیم دینی، مفاهیم مدحی و ...

۳- الگوی ترکیبی (ساختاری - محتوایی)

که در این مقاله به دلیل وجود موارد مشترک در میان گونه‌های ساختاری و محتوایی، گونه ترکیبی آن یعنی ساختاری - محتوایی را در نظر گرفته و انواع هنر نوشتاری فضای حرم را این گونه تقسیم‌بندی کرده‌ایم: ۱- شعرنوشته‌ها ۲- تاریخ‌نوشته‌ها ۳- آیات قرآنی، احادیث و ادعیه ۴- قبرنوشته‌ها، این طبقه‌بندی نظری نوشتارها براساس رویکرد هنری در طراحی فضاهای حرم می‌تواند دارای کارکردهای متنوعی باشد: ۱- ایجادکننده تقدس در فضا ۲- تلطیف‌کننده مصالح معماری ۳- الزام‌کننده تمرکز بر فضای حرم ۴- بیان‌کننده مفهوم نماد آن طرح یا علت فاعلی ساخت بنا ۵- تزئین فضا ۶- ابلاغ پیام.

در تبیین این مقاله از ۴ روش توصیفی (در بیان ماهیت کاربرد نوشتارها و انواع آن)، تحلیل کمی، تحلیل کیفی و مطالعه موردی بر فضای حرم استفاده شده است، و دستاوردهای این مقاله عبارتند از:

۱. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی

- ۱- ایجاد جاذب‌های گردشگری دینی.
  - ۲- تبلیغ و ابلاغ الگوهای دینی و فرهنگ اسلامی.
  - ۳- روایت تاریخی ارتباط هنر، فرهنگ و جامعه با فضای عمرانی از طریق ظرافت‌های هنری.
  - ۴- آرایه‌الگوی بارز ترکیب هنر ایرانی - اسلامی در ترکیب شعر و فضای حرم.
  - ۵- دریافت مفهوم وحدت و اصالت اسلامی ایران زمین.
- کلید واژه:** هنر نوشتاری، حرم امام رضا(ع)، شعر، تاریخ‌نویسته، قبرنویسته، آیات و احادیث

بررسی جایگاه سقاخانه در حوزه هنرهای ایرانی - اسلامی

احد نژاد ابراهیمی^۱ / هانیه ریعان^۲ / مریم مقدسیان^۳

چکیده:

سقاخانه هر چند در ظاهر به عنوان یکی از گونه های معماری در ایران شناخته می گردد ولی در متن جامعه به عنوان عنصری فرهنگی - اجتماعی برای شیعیان می باشد؛ و تنها عنصری برای خدمات شهری به صورت آبخوری نمی باشند به گونه ای که علاوه بر آبخوری عنصری در جهت بازیابی آرامش درونی، هویت تاریخی و ملی و ایجاد فضایی خاطره انگیز و روحانی در مقیاس بنا، محله و شهر بوده و هستند، در این میان دلبستگی و احترام شیعیان به امام دوم خود یعنی امام حسین (ع) و تلاش در مسیر زنده نگهداشتن یاد و خاطره واقعه کربلا، عرصه ای برای ظهور هنرهای مختلف ایرانی اسلامی شده بود، توجه به این موضوع موجب بروز و تجلی عقاید هنرمند شیعی در هنرهای همچون معماری، ادبیات، هنرهای صناعی و غیره شده است.

سوال این نوشتار این است کیفیت و نحوه تجلی هنرهای ایرانی اسلامی در معماری و تزیینات بنای سقاخانه های چگونه بوده است؟ این تحقیق از نوع تحقیق های نظری بنیادی می باشد که به روش تفسیری تاریخی و مبتنی بر مطالعه اسناد تاریخی و شواهد معماری کار می شود و گردآوری اطلاعات بر پایه تحقیقات میدانی و کتابخانه ای انجام گرفته است. نتایج این پژوهش بیانگر آن است که سقاخانه ها به رغم کوچکی مقیاس، ذوق و سلیقه ایرانیان را در بکارگیری هنرهای مختلف در فضای داخلی و خارجی سقاخانه نشان داده و حاکی از تجمیع هنرهای ایرانی و اسلامی در یادمان مذهبی شهر های ایرانی است.

واژگان کلیدی: سقاخانه، هنر ایرانی اسلامی، هنر شیعی، سقاخانه اسماعیل طلایی - مشهد

۱. عضو هیات علمی دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز
۲. دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز

نمای گنبد طلای حرم امام رضا (ع)

بهزاد نعمتی^۱

چکیده:

گنبد طلای حرم امام رضا (ع) مهمترین و معروفترین نماد این مجموعه است. نمای طلاکاری این گنبد را شاه تهماسب اول صفوی ساخت و دو تن از جانشینان وی، شاه عباس اول و شاه سلیمان آن را تعمیر و کتیبه‌هایی به آن اضافه کردند. علاوه بر آن، دو بار دیگر در سال ۱۳۳۰ ق. و ۱۳۵۹ ش. این گنبد تعمیر و مرمت شد. مقاله حاضر با استفاده از اسناد و تصاویر آرشیو آستان قدس و منابع کتابخانه‌ای، به بررسی تاریخچه نمای طلا و بازسازی‌های آن می‌پردازد و به نحوه تأثیر این کتیبه بر کتیبه‌های دیگر حرم اشاره می‌کند.

کلید واژگان: علی بن موسی (ع)، حرم امام رضا (ع)، آستان قدس رضوی، گنبد طلا

۱. کارشناس ارشد ایران شناسی و پژوهشگر بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی

نماد ستاره هشت پر در اقلیم هشتمین معصوم (ع)

علی اکبر وطن پرست^۱

چکیده:

قصد آن است به کیفیتی در هنرهای تزیینی اشاره شود که متأثر از جهان بینی اسلامی است که در ساختار هنرهای تجسمی تبدیل به نمون و رمزی آشنا نزد هنرمندان (به طور خاص عرصه های هنرهای تجسمی ایران) گردیده است. در این جستار، به عنوان نمونه تنها به یک نقش از نقوش بی شماری که در هنرهای تزیینی ایرانی - اسلامی بکار رفته و جایگاهی خاص نیز در هنرهای تجسمی خصوصا نقاشی تمثیلی نوگرا و ارتباط تصویری و تصویرسازی پیدا کرده است و حتی گاهی گام را فراتر نهاده و در عرصه های هنرهای محیطی و شهری و آثار حجمی نمادگرا نمودار گردیده است، پردازیم.

واژگان کلیدی: نماد هشت پر، عدد هشت، باورهای بلاد کهن - جهان بینی اسلام - هنرهای تجسمی - نقوش تزیینی - هنرمند ایرانی